Nr 152

Ampt Epe

www.ampt-epe.nl

HISTORISCHE VERENIGING

EMST - EPE - OENE - VAASSEN

Ampt Epe

Nr. 152 – juni 2005

Redactie: D. Andeweg-Hamer, L. van den Bremen-Jonker, W.J. van 't Einde, H. Tijman-Logtenberg
Redactieadres: D. Andeweg-Hamer, Jagtlustweg 9, 8162 NJ Epe, redactie@ampt-epe.nl

Het blad verschijnt vier keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'.
De vereniging stelt zich onder meer tot doel het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst – Epe – Oene – Vaassen

Bestuur:

Voorzitter:	E. de Jonge, tel. (0578) 66 22 08 voorzitter@ampt-epe.nl
Secretaris:	H. Stakenburg, tel. (0578) 64 19 12; secretaris@ampt-epe.nl
Penningmeester:	M.L. Endendijk, tel. (0578) 61 30 78 penningmeester@ampt-epe.nl
Leden:	D. Andeweg-Hamer, W.J. van 't Einde, H. Kloezeman, C. Schut, A. Westerink

Postadres Ampt Epe: Postbus 114, 8170 AC Vaassen

Lidmaatschap: 11,50 euro per jaar
Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester 'Ampt Epe'
I.S.S.N.-nr. 1383-2026

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van 'Ampt Epe'.

Een terug- en een vooruitblik

Van de voorzitter

Was u ook aangenaam verrast door de inhoud van het vorige nummer? Dan hoop ik dat dit nu weer het geval zal zijn bij het lezen van nummer 152. Juist de eigen oorlogsherinneringen maken de nummers tot waardevolle historische documenten, waardoor geschiedenis eigentijds lijkt.

Minder aangenaam nieuws vernamen we uit de krant; het Coöpgebouw kan schijnbaar niet gered worden. Jammer. Eens te meer wordt duidelijk dat de gemeente en de politiek ernst moeten maken bij het behoud van ons erfgoed. Bedreiging is er nog steeds voor andere gebouwen in zowel Epe als Vaassen. U zult ongetwijfeld vernemen wat het Erfgoedplatform in de gemeente Epe zal doen om deze te behouden.

In april verzorgde de vereniging een geslaagde dia-avond in Emst. Circa 65 mensen genoten van de door bestuurslid Henk Kloezeman gepresenteerde plaatjes. Na afloop meldden zich zes nieuwe leden aan. Trouwens, de groei van het ledental neemt toe: we naderen de 400 leden!

Alhoewel de opkomst en het weer bij de fietstocht wat tegen viel kunnen we ook daar terugkijken op een prettige activiteit die bij de deelnemers aansprak. Deze lage opkomst werd mede veroorzaakt door de persberichten die door het regiocontact waren verzonden. Daaruit bleek onvoldoende duidelijk de meerwaarde van het meefietsen met Ampt Epe.

Evert de Jonge, voorzitter@ampt-epe.nl

Mededelingen

Oude films
In december 2003 is de *Stichting Oud Epe in beeld* opgericht met als doelstelling het behouden van historisch film- en fotomateriaal met betrekking tot de gemeente Epe. Dit wordt gedaan via beheren, uitbreiden en vertonen van beeldmateriaal in de tot de gemeente behorende dorpen. Het betreft merendeels films gemonteerd door wijlen H. van Meekeren, die zich altijd met groot enthousiasme en toewijding bezighield met deze materie.
Onze vereniging ondersteunt de activiteiten van harte en roept leden op (oude) films ter beschikking te stellen aan de stichting.
Het adres: dhr. D. van der Veen, Postbus 47, 8160 AA Epe, (0578) 613506, e-mail: persburo.veen@tref.nl.
De stichting hoopt in het najaar te kunnen starten met het vertonen van de eerste films.

Rechterlijk archief Veluwe
Het gemeentearchief Epe beschikt sinds kort over microfiches van een aantal inventarisnummers uit het rechterlijk archief Veluwe, schoutambt Epe. Het betreft geregistreerde processen, momberschapsverburgingen (voogdijzaken), desolate boedels en de zogenaamde protocollen van bezwaar (voorganger notarieel archief), periode begin 17^{e} eeuw tot 1811.

Troost voor daklozen komt nooit in de vorm van huizen
Maar uit de mond van zwervers
Judith Herzberg

Agenda

10-9-2005
Open Monumentendag (onderwerp: religieus erfgoed).
Helaas komt de cultuurhistorische markt wegens organisatorische problemen te vervallen.

15-10-2005
Excursie (te voet) in De Dellen o.l.v. medelid L.G. Rondeboom. (In nr. 153 en op de website zullen de verzamelplek en andere bijzonderheden bekend worden gemaakt).

17-11-2005
Jaarvergadering en lezing in Vaassen. Dr. M. Franken zal een voordracht houden, getiteld: 'De nadagen van koningin Wilhelmina (1945-1962)'. Het Loo, de Kroondomeinen, de bewoners en het personeel van de Oranjeprinses worden onder de aandacht gebracht.

Koolrapen

Een man had in de oorlog veel konijnen, deels voor de sport (hij was een fervent fokker), deels als aanvulling van het menu van het gezin. In het voorjaar en de zomer kregen de dieren vooral paardebloemen te eten (liefst met wortel en al), die in overvloed waren te vinden. 's Winters was het echter moeilijker om de 12 Vlaamse reuzen voldoende eten te geven.

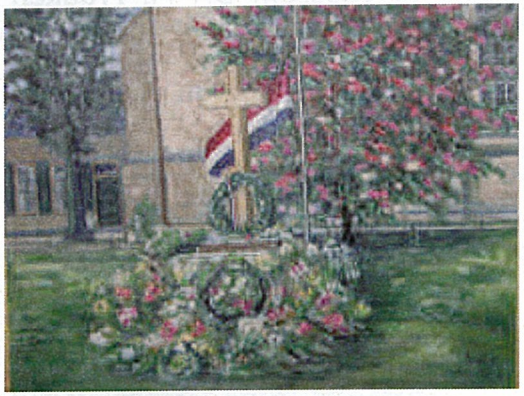

Schilderij van mej. H.S. Gmelig

Op een middag ging de man op de fiets de boeren in de omgeving langs voor wortels of ander geschikt konijnenvoer. Na bij enkele boeren geweest te zijn, die hem niet konden helpen, zag hij een boer koolrapen uit een kuil halen (ze waren ingekuild op 't land). Hij vroeg aan de boer: "Zou ik wat van die koolrapen mogen hebben?", waarop de boer antwoordde: "Natuurlijk, neem maar mee zoveel als je wilt". De man verwonderde zich over de vrijgevigheid van de boer. Toen hij vervolgens met z'n volle zak bij de boer kwam om de koolrapen af te rekenen, was diens commentaar: "'t Is voor niks, ik jatte ze ook. Die boer daar is een NSB'er en daar mag je van jatten. Als je 't hem vraagt, kreeg je niks."
Ondanks het feit dat de man zich wat bezwaard voelde, nam hij toch de koolrapen mee.

Mannes van Essen vertelt ....

...aan Lijda van den Bremen-Jonker

Hij weet niet, waar te beginnen. Er is immers al zoveel over verteld en geschreven. Maar nu, met 60 jaar bevrijding voor de deur, moet het nog maar eens:

"Eerst ging het allemaal nog wel, maar in 1942-'43 werd het steeds erger. Mijn vader voelde gewoon, dat hij iets doen moest." Dat 'iets' begon met één onderduiker. Het zouden er 58 worden. *"Het was heel gewoon, dat we zo'n 10 tot 15 man in huis hadden."*

De eerste schuilplaats aan de Wachtelenbergweg werd gemaakt naast de boerderij, achter het kookhuis. Een 'riezemiete' moest de boel camoufleren. Door een luik in het kookhuis kon je erin komen en een buis zorgde voor de beluchting. Een gaatje in het deksel van een Buisman-blikje, waardoor een sajetdraad gestoken werd, bungelend in een potje slaolie, verschafte licht in de duisternis. Dat vanuit het hooi altijd wel een paar benen staken, de Amerikaanse piloten *"meestal bij ons"* in huis zaten en het zomerhuisje een Joodse familie herbergde – Mannes vertelt erover, alsof dat heel gewoon was:
"Och, daar hadden we er altijd wel zo'n stuk of vijf. Maar omdat het voor die mensen niet meeviel om al die tijd binnen te blijven, vond mijn vader het goed, dat ze overdag achter het huis in het bos zaten. Maar toen we hoorden, dat ze bij Jan Brands, de groenteboer, liepen, werd daar gauw een stokje voor gestoken. Niet dat mijn vader daar veel woorden over hoefde te zeggen. Dat ging op een heel rustige manier en het was klaar.

In de stal hadden we een schuilplaats, waar je via een luik in kon komen. Op dat luik stond een pink (1-jarige koe). Soms moest ook ik wel eens zien, dat ik wegkwam. Dan vloog ik naar de stal, schoof de pink aan de kant, maakte het luik open dat vanzelf weer dichtviel, waarna de pink automatisch weer op het luik ging staan.
Eind 1943 kwam het verzoek van mevrouw Van Lohuizen, meester Hendriks en Tiemen Jonker, of mijn vader 's avonds eten kon brengen bij een groep joden, die in het 'Sperrgebiet' bij de Ossenstal in een hut zaten. Dat heeft hij gedaan. Maar toen na verloop van tijd een aantal van hen wegging en de beide achtergebleven mensen het daar niet meer uit konden houden, maakten we een ondergrondse hut op Renderloo, dichter bij huis."
En met vooruitziende blik bouwden ze thuis ook nog maar even verder. Je kon nooit weten tenslotte...

Ook hebben vader en zoon Van Essen op het einde van de oorlog *'samen met een hele koppel anderen'* in de hut bij de Ossenstal ondergedoken gezeten. *"Mijn moeder bracht dan 's avonds het eten. Dat was een flink mens. Ze deed dat gewoon".*

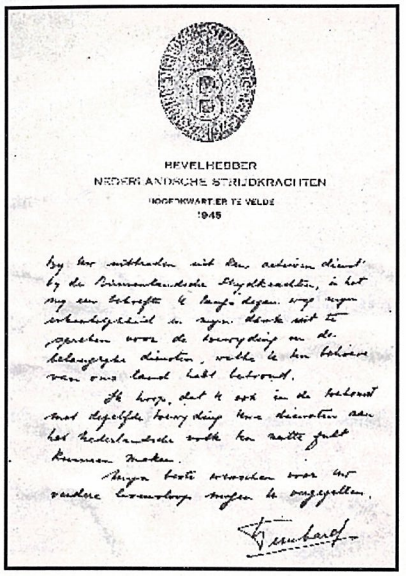

HEVELHEDDER
NEDERLANDSCHE STRIJDKRACHTEN
HOOFDKWARTIER TE VELDE
1945

Daar aardappels en rogge zelf verbouwd werden, de koe elke dag melk gaf om de broodnodige boter te karnen, in het hok het hele jaar door een varken vet lag te worden en 'Kleine Jan Vijge' het dier daarna vakkundig slachtte, liep de voedselvoorziening prima.
"Omdat we zo afgelegen woonden, konden we de mensen elke avond een poosje laten 'luchten'. Je moest alleen wel steeds op je hoede wezen".
Op de vraag of hij deze jaren ook ervaren heeft als een spannende tijd, is het antwoord: *"Och ja, maar je wist niet beter en je groeit er zo in."*

Het staat Mannes nog helder voor de geest, hoe hij tijdens een razzia de benen moest nemen: *"Ik was samen met mijn neef Jan Albertus. Zijn moeder kwam ons waarschuwen: 'Maak dat je wegkomt'. Vijf SS'ers zaten achter ons aan en ze schoten dat het knapte. We zijn het bos ingevlogen... De klompen waren we kwijt... Echt, dan kun je alles... Als ratten kropen we overal door... Onder een bult takken hebben we ons verstopt...".*

"Op een zondag gingen mijn vader en ik naar een tante in Doornspijk. Daar zaten een stuk of zes Amerikanen, die vanuit 'Het Geheime Dorp' daarnaartoe gekomen waren. Vanwege razzia's in de buurt kon mijn tante ze niet in huis houden. En mijn vader zei: 'Dan ne-

Binnenlandsche Strijdkrachten.

men wij er een paar'. Maar hoe kregen we ze mee? Bij een boer daar in de buurt hebben we een paar oude fietsen geleend. Die Amerikanen hadden wel burgerkleren aan, maar het was levensgevaarlijk, want we moesten de 'Knobbel' over. Toch hebben we het gered om ze onder het oog van de Duitsers naar Epe te krijgen". En daar nam moeder Van Essen ook deze 'jongens' er nog even bij.

De herinneringen aan de bevrijdingsdag zelf ..... Voor Mannes zijn gevoel kwam de bevrijding op de 17e april. Het doet er ook niet toe. Wat enkel telt, is dat wat deze mensen in hun moed en eenvoudige goedheid voor hun medemens gedaan hebben.

"De stillen in den lande..."

"Kom vanavond met verhalen hoe de oorlog is verdwenen en verhaal ze honderd malen, alle malen zal ik wenen."
Leo Vroman

Kunstbescherming in de Rijksarchiefbewaarplaats 'De Cannenburch'

R.E. Taselaar

Op zondag 17 september 1944 vond de landing bij Arnhem plaats, die uitmondde in de Slag om Arnhem. Voor de geallieerden liep het slecht af; er vielen veel slachtoffers. Overal werden verwoestingen aangericht; de bevolking werd geëvacueerd en er werd veel geplunderd en geroofd.

Het ministerie neemt maatregelen

Het Ministerie van Opvoeding, Wetenschap en Kultuurbescherming was begin 1943 grotendeels naar Apeldoorn verhuisd en de Inspecteur Kunstbescherming, de heer J.K. van der Haagen, ging vandaar naar Arnhem om zich van de situatie op de hoogte te stellen. Hij kwam al snel tot het inzicht, dat de kunstwerken zo snel mogelijk naar een veiligere plek overgebracht moesten worden. Hij benoemde zijn oom, de heer F.W. van der Haagen, tot 'Hoofd van de Kunstbeschermingsdienst voor roerende zaken te Arnhem en omgeving'. Via Dr. F. Plutzar, de 'Leiter der Hauptabteilung Wissenschaft, Volksbildung und Kulturpflege', kreeg deze toestemming in Arnhem te komen.
De waarnemend burgemeester, de NSB'er A. Schermer, verzocht hem formeel zoveel mogelijk culturele voorwerpen te redden en naar elders te vervoeren. Prof. J. van Dam, Secretaris-Generaal van het Departement, wilde echter geen ambtenaren inzetten wegens dreigend levensgevaar.

Overbrenging van kunstwerken en waardevolle voorwerpen

Met behulp van vrijwilligers werden kunstwerken en waar-

devolle voorwerpen van het Arnhems Gemeentemuseum, het Openluchtmuseum en veel particulieren overgebracht naar het huis Deelerwoud in Deelen, het Jachtslot St. Hubertus in Hoenderloo en vooral ook naar de rijksarchiefplaats in kasteel 'De Cannenburch' te Vaassen, waar extra ruimte vrijgekomen was door overbrenging van archivalia naar Duitsland.

De transporten vonden onder uiterst moeilijke omstandigheden plaats, soms met paard en wagen. Hierover zijn verslagen van F.W. van der Haagen bewaard gebleven, evenals een boek van G.D. van Heide.
Voor het eerste transport naar 'De Cannenburch' kwamen F.W. van Haagen en een aantal vrijwilligers op 4 oktober 1944 naar het Gemeentemuseum aan de Utrechtseweg te Arnhem, dat van tijd tot tijd onder granaatvuur vanuit de Betuwe lag. Zowel het museum als de omgeving waren dus niet veilig en men besloot de inhoud van de kwetsbare westelijke kelders -waaronder zich de porseleincollectie Verschuer bevond - in te pakken.
De oostelijke kelders leken sterker en daarheen bracht men stukken, die niet zo gemakkelijk vervoerd konden worden. Af en toe kwam er glas uit de koepel van het museum naar beneden, zodat het raadzaam leek ook de schilderijen, die hoog in de koepel hingen, elders in veiligheid te brengen.

Enkele, al eerder afgesloten kisten bleken opengebroken te zijn, waarschijnlijk door Engelsen die naar voedsel zochten. Er werden achtentwintig grote kisten voor vervoer met een personenauto en een vrachtauto klaargemaakt. Doordat de vrachtauto niet op tijd verscheen, kwam ook de benzinelevering in gevaar. Uiteindelijk kwam alles goed en werden de kisten de volgende dag in de kelders van 'De Cannenburch' opgeslagen.
De dagen daarna kwam het gebied bij het Gemeentemuseum onder zo'n hevig artillerievuur te liggen, dat de redding

van waardevolle voorwerpen tijdelijk gestaakt moest worden. Zodra transport weer mogelijk was, werden schilderijen, tekeningen, (antieke) meubelen, klokken, aardewerk, porselein, enz. gedurende vele maanden uit Arnhem en omgeving naar 'De Cannenburch' gebracht. Bij ontvangst werden de voorwerpen gespecificeerd op een proces-verbaal, waarbij steeds de aantekening werd geplaatst:
"N.B. Aangezien de inventarisering in allerijl en onder zeer ongunstige omstandigheden moest plaatsvinden, kan voor de omschrijving niet worden ingestaan."
Vervolgens werd door de beheerder van het Rijksarchiefdepot 'De Cannenburch' voor ontvangst getekend.

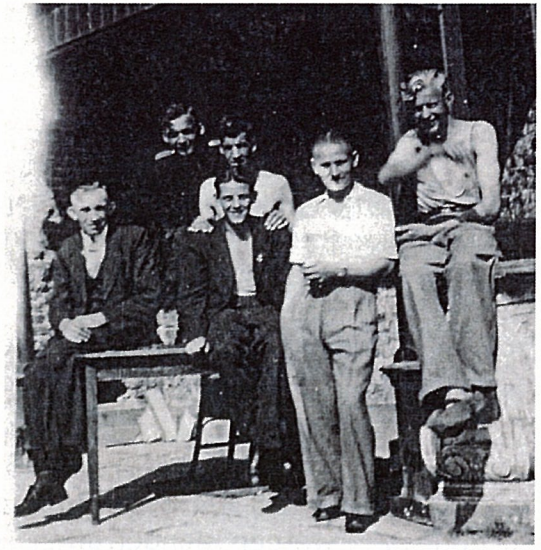
Bewakers van 'De Cannenburch'
(Archief H. Kloezeman)

Een alfabetische lijst met de vermelding van 121 eigenaren, zowel particulieren als enkele musea, de Amsterdamse Bank, de Doopsgezinde Gemeente en een paar r.-k. parochies, is bewaard gebleven. De bewaking van de opslag werd gevormd door politiemannen en een aantal burgers. Eind oktober werd schriftelijk vastgelegd, dat de kosten voor het transporteren van de kunstschatten van de gemeente Arnhem en de particulieren na het beëindigen van de actie aan de Staat vergoed zouden moeten worden.

Een groot probleem bij de opslag van de goederen was de

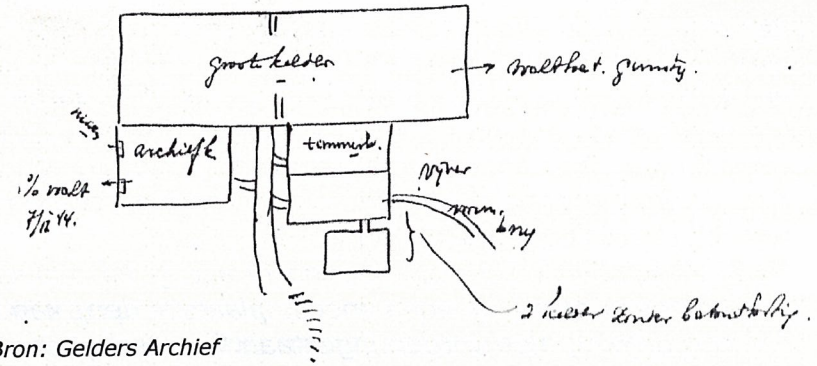

Bron: Gelders Archief

vochtigheid in het kasteel, wegens de omringende slotgracht. Interessant is in dit verband een brief met een tekening *(zie hierboven)*.

In januari 1945 ontstond er een gebrek aan rijwielen, die men in verband met het reddingswerk nodig had. Daarom werd aan de belangrijkste eigenaren van kunstvoorwerpen gevraagd om als contraprestatie een rijwiel in bruikleen ter beschikking te stellen. In februari bleek dat deze fietsen onbruikbare vehikels zonder banden waren, zodat er beter materiaal moest komen.

Op 11 februari werden de schilderijen, meubels en de archiefstukken geïnspecteerd op de toestand, waarin deze verkeerden, vooral wat de vochtigheid betreft. Nergens in de kelder werden vochtige voorwerpen aangetroffen, ondanks het uitvallen van de drooginstallaties.

Drie dagen later werd een geheim memorandum opgesteld over diefstallen bij 'De Cannenburch' door een bende onder leiding van een rijksrechercheur. Hierbij waren uit het niet-gevorderde bijgebouw allerlei goederen gestolen, toebehorende aan de eigenaresse van het kasteel, een plaatselijke huisarts en een hotelier. Uit het kasteel zelf was niets ontvreemd. De beheerder van de Rijksarchiefplaats besloot

daarop dat slechts enkele, bij name genoemde personen buiten diensttijd op het kasteel door het bewakend personeel toegelaten mochten worden.

Na de bevrijding heeft het nog lang geduurd, voordat de kunstschatten uit Arnhem aan de eigenaren zijn teruggegeven. Dit blijkt uit een bewaard gebleven, ongedateerde brief van de 'Chef der Afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen' (zie volgende bladzijde).

Geraadpleegde bronnen

Verslagen van het Hoofd der Rijksinspectie Kunstbescherming Roerende Goederen Arnhem, F.W. van der Haagen, over de werkzaamheden in de periode van 1 october 1944 - 8 februari 1946, aanwezig op het NIOD

Onder de Handen der Roovers vandaan. De redding van Arnhems kunstschatten uit de stervende stad, G.D. van der Heide, Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij N.V., Arnhem, 1946

Arnhem '44 - '45, P.R.A. van Iddekinge, uitgegeven door De Gelderse Boekhandel B.V. te Arnhem, Gouda Quint BV (S. Gouda Quint - D. Brouwer en Zoon), 1981

Cannenburch & zijn bewoners, de Stichting Vrienden der Geldersche Kasteelen, uitgegeven door de Walburg Pers, 1990

J.K. van der Haagen, Kunstbescherming in Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog, Frans Rikhof, negende jaarboek van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie, Walburg Pers, Zutphen, 1998

Documentatie aanwezig in het Gelders Archief in Arnhem

DEPARTEMENT VAN ONDERWIJS, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Afdeeling :Kunsten en Wetenschappen.
JHr. Mollerusiaan 34 - Telefoon Apeldoorn Nr. 5046.

APELDOORN,

Bericht op schrijven van

Onderwerp:Kunstschatten uit Arnhem.

Reeds vele malen hebben eigenaars van kunstwerken, welke door onze bemiddeling uit Arnhem gered zijn en elders in veiligheid werden gebracht, den wensch te kennen gegeven ten spoedigste hun eigendommen terug te ontvangen.

Tot mijn leedwezen moet ik U berichten, dat het thans nog niet mogelijk is aan dit zoo begrijpelijk verlangen te voldoen. Daar slechts weinig ruimten beschikbaar waren, welke geacht konden worden gedurende den oorlog voldoende veiligheid te bieden, moesten de geborgen voorwerpen veelal zoodanig in elkander worden gepast, dat het in het algemeen niet mogelijk is daar thans enkele bepaalde voorwerpen uit te lichten. Bovendien zijn verschillende vrij ver buiten Apeldoorn gelegen bergplaatsen verzegeld, zoodat voor elk geval een der ambtenaren van dit Departement zich daarheen zou moeten begeven om de zegels te verbreken en deze vervolgens weder aan te brengen. Ten slotte dient het resultaat te worden afgewacht van een onderzoek dat is ingesteld naar de vraag, of een persoon van wien voorwerpen zijn geborgen wellicht valt onder de groepen bedoeld in het Koninklijk Besluit "Vijandelijk Vermogen" van 20 October 1944 (Stbl.K 133)

Het ligt in de bedoeling dat de geborgen voorwerpen, zoodra de omstandigheden dit zullen toelaten, gezamenlijk naar een centraal punt in Arnhem worden vervoerd. Echter kan dit nog wel eenigen tijd duren in verband met het nijpend gebrek aan vervoermiddelen en veilige bergruimten. Is het eenmal zoo ver, dan zullen de eigenaars gelegenheid krijgen ze daar af te halen. Deze zullen dan een verklaring dienen te onderteekenen dat hetgeen wordt terugontvangen onderdaad hun eigendom is. Mochten er zich onder de voorwerpen, vermeld op het indertijd aan U verstrekte ontvangstbewijs, bevinden welke niet aan U in eigendom toebehoeren doch welke U van anderen in bewaring had, dan gelieve U, ten einde t.z.t. de terugontvangst te bespoedigen, thans reeds een opgave te verstrekken van naam, oud adres en evacuatieadres van den eigenaar en c.q. U tevens te voorzien van een volmacht om de voorwerpen namens hen in ontvangst te nemen.

Indien een eigenaar binnenkort mededeelt, dat hij er de voorkeur aan geeft de hem toebehoorende voorwerpen ter plaatse waar ze zich nu bevinden in ontvangst te nemen, zal hieraan zoo mogelijk worden voldaan; afgifte zal dan echter eerst kunnen plaats vinden, nadat de overige stukken naar Arnhem zullen zijn overgebracht.

Betreffende de Verrekening der gemaakte kosten zal ik U t.z.t. nader berichten.

Aangezien mijn standplaats thans weer 's-Gravenhage is veroorloof ik mij U te verzoeken voortaan alle correspondentie over dit onderwerp te richten tot het Hoofd van den Kunstbeschermingsdienst voor Roerende Zaken Arnhem, den heer F.W. van der Haagen, Ernst Casimirlaan 10, aldaar.

DE CHEF DER AFDEELING KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN
VAN HET MINISTERIE VAN ONDERWIJS ,KUNSTEN
EN WETENSCHAPPEN.

(Mr.J.K. van der Haagen).

Bron: Gelders Archief

Gedicht t.g.v. de bevrijding

Onderstaand gedicht werd ons toegespeeld door mevrouw W. van Dijk-Hulsbergen, die vele jaren aan de Stationsstraat in Epe woonde. Het gedicht werd destijds gemaakt en voorgedragen door mede-Stationsstraatbewoner 'meester' Geerts op de feestavond van Stationsstraatbewoners op 4 september 1945.

In onze straat is nu weer feest, dat was vijf jaren niet geweest,
omdat het hakenkruizenbeest benauwde onze vrije geest.
De Moeder van 't geteisterd Land heerscht weer in 't vrije Nederland.
Haar jaardag hebben wij gevierd en heel de weg was mooi versierd.
Wij zitten hier nu bij elkaar, heel de oude vriendenschaar.
Ontbreken doet er hier geen een. In geen der huizen mist men een.
Allen zijn wij 't gruwelijk lot ontkomen, wie had dat kunnen dromen?
Wij danken dit alleen aan hoger macht,
die in benauwenis ons gaf zijn kracht.
Want welk geloof wij ook belijden, de dank moeten wij Gode wijden.
Verlost zijn wij van O.T., S.D. Hoezee. Wij hebben eindelijk weer vree,
Maar heel wat is er hier geschied, ik zal 't U laten horen in dit lied.

Gosschalk en 't and're
Herrengoed verdwenen
op een nacht voorgoed.
Gelukkig niet,
ze zijn weer opgedoken
en Gosschalks geest is
niet gebroken.

Stationsstraat 1940
(Uit: Epe 800 jaar)

Vanaf de Markt de Stationsstraat inkijkend, anno 1945
(Uit: Epe 40 jaar bevrijd)

Op Woldyne zat hij fijn verscholen
en hoefde 't land niet door te dolen.
Van Dijk had voor een korte tijd een
radiopaleis.
Dat kwam door die vervloekte Seys.
Na 't koper gapte die de radio.
Van Dijk, die vond dat maar zo, zo.
Kolen levert hij ook niet meer.
Dat komt wel weer, zegt nu dat heer.
Het viertal grutters in de straat
hielpen ons door heel wat kwaad.
En al waren 't ook maar kruidenie-
ren,
ze bewaarden toen nog
hun manieren.
Als nu de bonnen zijn verdwenen,
is voor hen de vrijheid ook
verschenen.
Tierend, mopp'rend, kermend,
razend, maakten de lappers,
't was verbazend
toch de schoenen voor ons heel, al
ergerden ze zich ook groen en geel.
En kleine smidje Van der Baan moest moffenpaarden gaan beslaan.
Dat deed hij in het tempo der O.T.
en hielp zo aan hun nederlaag wat mee.
Zijn Jodensmidje was ie kwijt.
Die heeft hij zelf uit naziklauw bevrijd.
Bij Hut in huis was 't ook niet pluis.
Als je wat van 't nieuws wou horen, moest je hem bij 't eten storen.
Dan kwam onder uit de keet de stem van de oranjegeest.
Altijd had hij het huis met Joden, en 't was hem toch nog zo verboden.
Ikzelf heb in de kast gezeten en uit de blikken nap gegeten.
Ik had een veel te grote mond en strooide praatjes van hoezee in 't
rond.
De preekheer heeft slecht opgepast, hij ook zat bijna in de kast.
Hij heeft 't evangelie veel te goed verkondigd
en daarmee tegen 't Hitlerdom gezondigd.

Geen enkele vrouw in onze straat ging vrijen met een Duits soldaat.
Zelfs Riek van Waayenberg was dat nog te erg.
Met Brandine zitten wij verlegen.
Twee hoezeeërs hebben in haar bed gelegen.
De dokter, dat vergeet ik ook niet licht, deed opeens alle gordijnen dicht.
Je kon niet eens meer naar binnen loeren.
Z'n zoon zat stiekem in de tuin te
boeren.
Dat deed hij naast plesie bro, vree-
selijk brutaal, maar 't lukte zo,
z'n zoon uit Koffrika te weren.
En rustig kan die nu
voor dokter gaan studeeren.
Met de bode van 't stadhuis
was 't ook al niet goed pluis,
In 't sanatorium te Vught
leerde hij de Duitse tucht,
Maar in zijn woeste dromen hingen
de N.S.B.'ers aan de bomen.
De kapper maakte heel wat mee,
voor hem is 't nu ook bijna vree.
Dit was een kapper die kon zwijgen,
maar N.S.B.'ers aan zijn mes
wou rijgen.
Onderduikers ging hij knippen, scheren
en klikkers wist hij uit zijn zaak te weren.

Het huis van de kolenhandel van de fam. Van Dijk, waar zij nog tot ver na de oorlog hebben gewoond.

De bakkers bakten brood met parsepein;
dat op te kauwen was geen gijn.
Van 't clandestiene roggebrood stond hun oven dagelijks rood.
Ze droogden ook de eigenbouwtabak en schuwen zeer het bon-geplak.
De slager is een kalme man, maar kwam er een houzeeër an,
dan nam hij graag zijn scherpste mes en dacht: zo lust ik er wel zes.
Toch was er nog een slager in de buurt,
die heeft zoolang de oorlog heeft geduurd,
soms vet geleverd en ook vlees, zonder dat iemand hem wat bewees.
Nu is hij weer sigarenman, tenminste als hij leveren kan.
De mannen kijken naar zijn ruiten met sippe en bedrukte snuiten:
Kom, lever nu toch, man, we moeten roken, zorg dat 't kan.

Drie menschen van de post zijn ook uit slavernij verlost.
Ze brachten menig blij bericht, maar toch was ook hun taak niet licht.
Ze hebben veel gesaboteerd, dan ging het voor de Mof verkeerd.
Ze hebben jochies aangesteld voor weinig werken en veel geld.
Dan hoefden ze niet over streep, ja, ja, ook Tante Pos was leep.

In de cafés van Boeve en Vis was 't voor de borrelaars gauw mis.
Je kon er enkel ersatz-koffie kopen
en moffenmeiden lieten ze weer lopen.
Die kregen daar geen onderdak, al hadden die ook nog zo'n kak.
Slijkhuis heeft het druk gekregen, ieder was om zaad verlegen:
Bonen, erwten, wortelen, prei, peterselie en selderij.
Nu heeft hij zich heel druk gemaakt voor de versiering van de straat.
Van Dijk was net een illegale krant, hij had 't nieuws uit d'eerste hand.
Solderen deed hij bij de vleet
en menig pan kwam door hem toch weer gereed.
Hij kon dat roodzwart ook niet luchten, hoorde je hem soms verzuchten.
Heer Blankhard had de moffen in z'n huis,
z'n vrouw vooral vond dat een kruis.
Ze wisten van geen voeten vegen, toch heeft ze ze er uit gekregen.
Hun buurvrouw ging maar op de loop,
toen de Zahnartz in haar huisje kroop.
De schilder moest in krijgsgevangenschap,
maar had een hekel aan die moffengrap.
Hij ging op reis, 't scheen naar Assen,
omdat je voor het eigen volk toch op moest passen.
Hij is daar echter nooit gearriveerd
en doodgewoon halfweg teruggekeerd.

Pluim werd ook nog opgepakt, dat heeft d'O.T. hem nog gelapt.
Opeens deed toen z'n hand zo'n pijn, hij wou niet meer O.T.'er zijn.
Z'n vrouw was dat best naar de zin, al bracht hij geen vijf gulden in.
Dat was niet leuk van jonge dominé
om te grijnzen bij d'aftocht van de N.S.B.
Hem werd de fiets nog afgenomen,
toen hij een Ariër was langs gekomen.
Vandaag is hem de vrijheid nog ontrukt,
wat door de Duitser nog niet was gelukt.
Hij is er stiekem tussenuit met een dokteres als bruid.
De timmerman, die lange vent, verdiende in zijn zaak geen cent.

Toch was hij heel druk in de weer,
bouwde ondergronds toch keer op keer
een schuilplaats voor wie vluchten
moest
en hield zich verder tamelijk koest.
Zo heeft die smeerpoets meegedaan
om Joden onder water te doen gaan.
Nooit is hij daarmee eens gesnapt.
Keurig heeft-ie 'm dat gelapt.
De laatste van deez' lange rij
is Rijks van d'ijzerpletterij.
Ze wilden hem de fiets afstelen
en dat kon hij toch niet velen.
Hij heeft wat leugens opgedist,
de dieven hebben achter 't net gevist.
Zoo heeft een ieder wat gedaan om 't moffentuig eruit te slaan.

Wij hebben in de laatste weken angstig naar de lucht gekeken
en aan de rode horizon hoorden wij de stem van het kanon.
Ze kwamen langs, verslagen moffen,
ze stampten niet, 't was maar sloffen.
Alles was goed weggeborgen. Maar toch, we zaten diep in zorgen.
De gele man van de O.T. liep ook in 't paardenkaravaantje mee.
Razzia's werden niet gedaan, ze wilden naar hun Heimat gaan.
Maar Engelsman en Canadees dreven hen op paard en sjees.
Ze gapten nog wat ze maar konden:
koeien, fietsen, alles wat ze vonden,

bij burger, boer of bij meneer, maar Dinsdagmorgen kwam de keer,
Brandien haar huis werd leeg gevonden;
gevlucht waren de roodzwarte honden
en de Grüne, S.D. en O.T. en 't hele zootje van houzee.
We waren vrij, we waren blij en vreeslijk opgewonden,
de vrijheid was hervonden.
't Ouden lied van Nederland klonk weer over 't vrije land.
Tanks, motoren, Canadezen, we juichten, uit was alle vrezen
en bij ieder in onze straat woei de vlag van onze eigen staat.

Brief van meester Brassien

De Tweede Wereldoorlog gaat niet ongemerkt aan de Zuukerschool voorbij. In het kanaal wordt een kruitschip door Engelse vliegtuigen beschoten. Er sneuvelen heel wat ramen van de school en het roer van het schip komt zelfs op het schoolplein terecht.
Leerkrachten en leerlingen vinden dan onderdak in de garage van de zuivelfabriek Gelria. Twee leslokalen worden weer enigszins hersteld, maar niet tot aller tevredenheid, getuige onderstaande reactie van de heer Brassien aan Burgemeester & Wethouders.

(Uit: 100 jaar Zuukerschool)

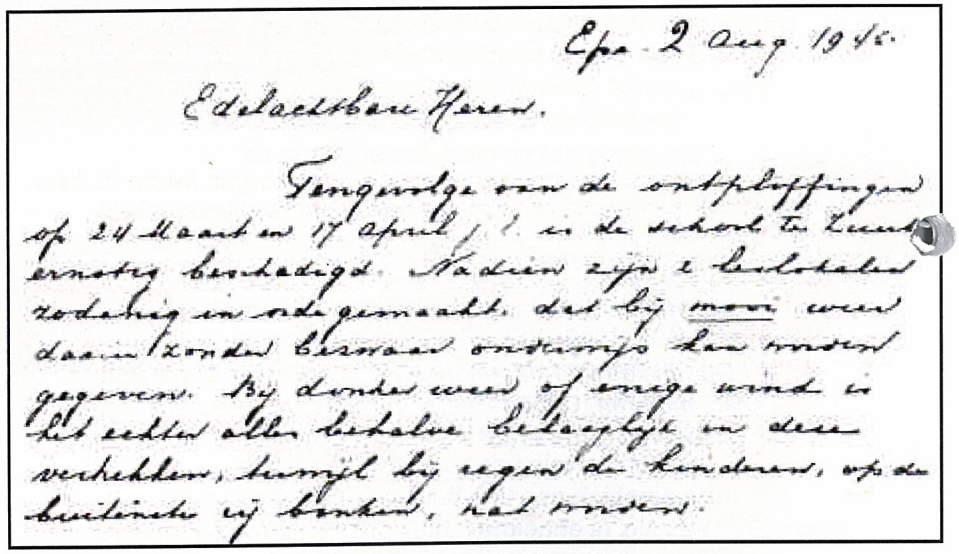

Epe 2 Aug. 1945.

Edelachtbare Heren,

Tengevolge van de ontplofingen op 24 Maart en 17 April j.l. is de school te Zuuk ernstig beschadigd. Nadien zijn e leslokalen zodanig in orde gemaakt, dat bij mooi weer daarin zonder bezwaar onderwijs kan worden gegeven. Bij donder weer of enige wind is het echter alles behalve behaaglijk in deze verhokken, terwijl bij regen de kinderen, op de buitenste rij banken, nat worden.

Daisy de Vries-Juncker vertelt...

.. aan Dianne Andeweg-Hamer

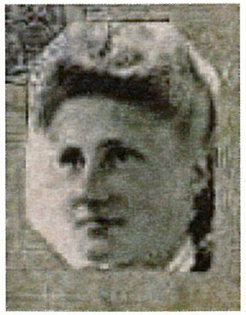

Mevrouw De Vries-Juncker was tijdens de Tweede Wereldoorlog een tiener van 16 tot 21 jaar. Zij was erg duidelijk in haar gevoelens ten opzichte van de Duitse bezetter: er was geen middenweg, je was òf voor òf tegen.

"Mijn moeder had connecties met Duitse joden die rond 1938 naar Nederland waren gekomen. Zij woonden op kleine kamertjes in en om Apeldoorn; hun kinderen waren elders ondergebracht. Ik werd als 16/17-jarig meisje met eten en kleding naar hen toegestuurd. Ze waren altijd blij je te zien, een soort morele opkikker, en soms zat je wel uren te praten. Ze verlangden naar hun kinderen en hielden hun hart vast voor de toekomst. En terecht! Op de Bas Backerlaan 3 in Apeldoorn zat de familie Deutsch. Altijd als ik kwam, gluurde er een oud NSB-mens achter een gordijntje! Mijn moeder, bleek later, stond op de zwarte lijst van de Judenfreunden."

De oorlogsmachine denderde door; de soldatenlaarzen kletterden, vertrapten en werden gehaat. Het dagelijks leven werd slechter, de Gestapo actiever en de angst werd groter. Verraad en executies waren aan de orde van de dag.
Het verzet tegen alles wat Duits was, kwam langzaam op gang, maar ook de Duitsers probeerden van alles uit, zoals de "Oxford-Duitsers", die perfect Engels spraken, in Oxford hadden gestudeerd en bij de Luftwaffe werkten. Werd er een Engels vliegtuig beschoten op de terugweg na een bombardement op Duitsland, dan sprongen de piloten met hun parachute uit het vliegtuig. Op dat moment steeg 'ergens' een klein Duits vliegtuigje op met een "Oxford-piloot" in een geallieerd uniform. Vaak was het een boer die de Engelse parachutisten ophaalde of uit een boom plukte en zo'n Oxford-piloot liet zich ook redden. Niemand had argwaan; de Duitser verdween na zes weken om naar de Gestapo te stappen. Hij kende inmiddels het hele gezin, de

buren, etc. Vervolgens zette de Gestapo de hele familie tegen hun huis en alle anderen die er ook bij betrokken waren. Iedereen werd gefusilleerd. Dit kwam in het begin van de oorlog (1940-41) erg veel voor en heeft veel goede Nederlanders het leven gekost.

Daisy de Vries vertelt dat zij niet zelf in een verzetsgroep heeft gezeten, maar haar, toen aanstaande, man Bub. Zij voerden klusjes uit voor de groep, deden de dingen die op

Huis van de familie G.A. de Vries, Frisolaan 5, Apeldoorn

dat moment nodig waren. Deze groep stond onder leiding van een jonge vrouw, Narda van Terwisga, die Ravensbrück ternauwernood zou overleven. De groep haalde geallieerde piloten op bij boeren in de wijde omgeving en bracht ze naar diverse onderduikadressen. Hiervoor werd een Nederlandse Rode-Kruiswagen gebruikt, maar ook werden de piloten in karretjes achter de fiets vervoerd, verstopt onder een laag bloemkolen of uien.
Om aan voedselbonnen te komen voor de onderduikers, pleegde ze overvallen op distributiekantoren. Hiervoor waren wapens en uniformen nodig, die werden verstopt in keldertjes onder de rotstuin van het huis aan de Frisolaan 5 in Apeldoorn, waar de familie De Vries woonde (de ouders van Bub). De metselaar Steenbergen uit Emst had deze keldertjes gemaakt.
Er waren ook wapendroppings aan de Oranjeweg in Emst. Hier ging Bub regelmatig heen om de wapens op te halen.

In juni 1944 nam de familie De Vries drie RAF-piloten als onderduikers in hun huis. Deze moeilijke situatie werd verergerd door het feit dat Seys-Inquart, vanwege de voor de Duitsers slechter wordende oorlogssituatie, met zijn staf naar Apeldoorn was verhuisd; dit was dichter bij Duitsland. Hij moest zijn secretaresse en haar moeder ergens onderbrengen en wees daarvoor het huis Frisolaan 5 aan: zodoende had de familie de Vries drie geallieerde piloten en twee Duitse vrouwen in huis! Een van de piloten had ernsti-

ge bloedvergiftiging en moest hiervoor speciale verzorging ontvangen; bovendien had hij nachtmerries, in het Engels. Daarom moest er 's nachts permanent bij hem gewaakt worden, om grote problemen te voorkomen. Een van de andere Engelsen stelde voor hem in een kruiwagen in het park te zetten met als motief "Anders gaan we er allemaal aan!" Hiervan wilde de heer De Vries niets weten.
De twee Duitse vrouwen hadden beneden een zitkamer met radio, waar zij nooit naar luisterden. De familie De Vries en de Engelsen gingen naar de BBC luisteren, om 7 uur 's avonds, terwijl Daisy's aanstaande schoonmoeder de Duitse vrouwen aan de praat hield in hun kamer boven. Uiteindelijk zijn de piloten met de hulp van de Eper brandweer weggebracht naar het Pasopkamp in Nunspeet, een ondergronds hol in het bos. *"Intussen ging er een zogenaamd brandalarm bij de brandweer in Epe. Negen brandweerlieden in uniform met drie extra uniformen bij zich reden langs*

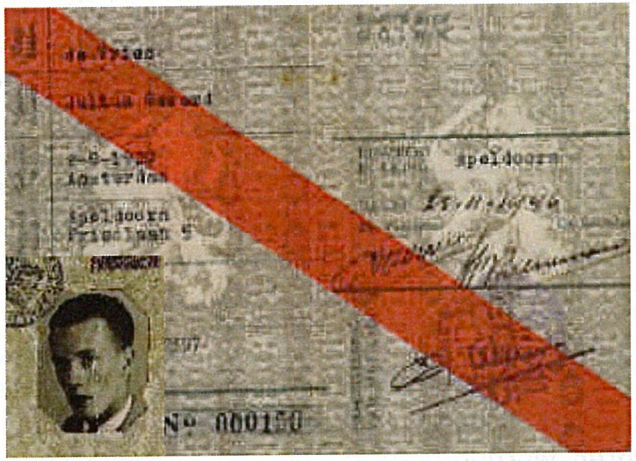

het kanaal richting Apeldoorn. Wij: Bub, W. Jansen (later directeur bij Venz) en ik met Eric, Jack en Kenn tussen ons in, met telkens 50 meter afstand, fietsten richting Epe. We ontmoetten de brandweer; de drie piloten deden snel de extra uniformen aan, sprongen op de brandweerwagen en vertrokken naar Nunspeet."

Op 2 oktober 1944 vond er een razzia plaats in Apeldoorn. *"Bub zat bij mijn ouders ondergedoken en ik werd wakker*

van gepraat in de verte en laarzengekletter, etc. Ik kijk uit het raam en zie overal Duitsers. Alle hoofdwegen van en naar Apeldoorn waren afgezet door de SS. Alle jonge Hollandse mannen werden opgepakt en in Duitsland te werk gesteld. Grote consternatie! Bub werd direct gewaarschuwd en hij klom over het balkon om ook de buurjongens te waarschuwen. Ze hadden, al lang van te voren, een wijd en diep gat achter ons huis in het bos gegraven en dit afgedekt met planken en hei. Ik zocht zogenaamd hout en dennenappels voor het vuur, terwijl ik die Duitsers in de gaten moest houden. Toen de kust even veilig leek, wenkte ik de drie jongens en zij sprongen onmiddellijk dat gat in, waarna ik het weer heb afgedekt. Later heb ik ze nog een doos repen en wat te drinken gebracht."

Oorlog is alles vernietigend
Er zijn geen winnaars
Er zijn geen helden
Er zijn veel doden
Er zijn veel trauma's
Er zijn veel herinneringen!
Dat de jongere generatie nooit,
Nooit een oorlog hoeft mee te maken!

Een andere Engelse piloot, de doodzieke George, zat ondergedoken bij de buren van de familie De Vries, dokter Stigter en zijn vrouw. Met hem was de afspraak gemaakt dat hij zich doofstom moest houden en uit een Arnhems tehuis kwam. Dr. Stigter was dan de arts die voor hem zorgde. Deze twee oude mensen waren niet gewaarschuwd voor de razzia. De SS trapte bij hen de voordeur in, George zat te eten en wist zich goed te houden: hij reageerde ook niet, toen de deur van de eetkamer met een enorme knal opengetrapt werd. Hij at rustig door.
De volgende dag moest hij zich melden op de markt in Apeldoorn. Hij moest natuurlijk weg en 's avonds haalde Daisy hem op met de fiets; hij moest bij haar achterop. Zij moest de goede politieman Mennink volgen naar het huis van de leider van de communistische verzetsgroep, Aart

Visit from a war-time angel of mercy

TWENTY years ago a young Dutch girl risked possible death when, under cover of darkness, she rode a cycle with a sick British airman clinging to her shoulders away from the advancing Germans.

SURPRISED AND DELIGHTED

Kliest, aan de Valkenberglaan 24. Daar zaten al vijf Amerikanen. Ze raakte de politieman kwijt en fietste in de richting van de Naald. Ineens reed er een Duitse vrachtauto achter hen met grote schijnwerpers, maar er gebeurde niets. Toen snel de Amersfoortsestraat overgestoken, alles was aardedonker, alleen was er het kleine blauwe pitje licht van de fietslamp. Ze stapten af en liepen voorzichtig verder. Plotseling viel er een groot stuk hout vlak bij hen op de grond. Kennelijk was er iemand hout aan het stelen! Gelukkig kon ze George heelhuids bij Kliest afleveren.

Aan het eind van de oorlog, toen Apeldoorn op 17 april 1945 bevrijd was, vertrok Bub naar de Venz-fabriek in Vaassen om deze te bewaken tegen gedemoraliseerde groepen Duitsers, die alles meepikten wat ze krijgen konden. Ze hebben veel vernield in de fabriek. Hij werd beschoten door een van die Duitsers, maar heeft gelukkig het vege lijf kunnen redden!

Angel of Mercy

(CONTINUED FROM PAGE ONE)

"Her part was to trade on the black market and get the food to keep us airmen," he added.

Throughout the whole of their activities the de Vries family and Daisy ran the risk of being discovered by the Germans.

When the Germans finally did take the family for questioning, Daisy Mr Palamountain on the rear of her cycle, rode across Apeldoorn and took him to another place of safety where he remained until April, 1945 when he was liberated by the Canadians and returned to England

60 jaar geleden

Uit het dagboek van Jan van 't Slot

In Ampt Epe nummer 151 plaatsten wij het artikel '65 jaar geleden'. Nu een blik, door de ogen van Jan van 't Slot, op hoe hij, in Vaassen, de bevrijding beleefde. Met dank aan J. Proper.

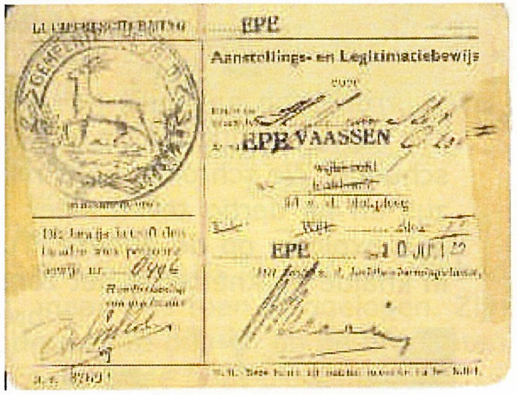

EPE

Aanstellings- en Legitimatiebewijs

EPE VAASSEN

EPE 10 JUL 1945

Dinsdag 17 April 1945.

Wat kan er gauw iets veranderen! Gisteren in de grootste spanning en nu zijn we vrij! Vrij! De Mof is weg, het dorp vlagt, overal oranje en rood-wit-blauw, vaderlandse liedjes hoor je fluiten en zingen. Vrij! Weg de spanning van de dwingelandij. Weg de Mof en alles wat ermee te maken heeft. 't Is mij of er iets tot barstens toe opgeblazen geweest is en dat nu 'de wind eruit is'. Of er een gevaarlijke operatie wondergoed is gelukt. Of ik van een onbegrijpelijke ziekte plotseling genezen ben. Niet uitbundig gezond en vrolijk, genezen alsof ik uit een verdoving weer bijkom en weer rondkijk, mijn ogen uitwrijf en me verbaas over de omgeving. Wat een opluchting.

Gisteravond was het rustig, weinig geschiet en dan nog op grote afstand. 't Gerucht ging dat alle Moffen hier wegtrokken en inderdaad: we zagen ze trekken. Toen we naar boven gingen om kwart over elf, keken we naar gewoonte op

Omvergeblazen bomen

het balkon uit naar de lucht, naar de zoeklichten en zo. Er was weinig te zien tot Piet* opeens riep: "Kijk es, kijk es, een vuurbal" en werkelijk in het Zuid-Westen steeg een rode bal op, die snel groter werd.

't Was een rookwolk, vuurrood van onderen, hel verlicht, veel vonkengespat. Na een halve minuut volgde een zware dreun, dat het hele huis schudde. We schrokken ons naar. Even later weer een vuurzuil en na dertig tellen weer zo'n dreun. En zo volgde de ene explosie op de andere. Tussen de zware ontploffingen in knalde en knetterde het zonder ophouden. Over een grote breedte aan de horizon vlamde het vuur, stegen vuurballen op, rode, groene, blauwe, dan waren er opschietende vuursterren, met gele vlammen, dikke rookpluimen. Tot half twee ging dat zo door. 't Was bepaald de munitie, die in Hoog Soeren opgeslagen was en nu door de Mof tot ontploffing werd gebracht. Toen zijn we met de kleren aan in het bed gekropen, maar erg rustig hebben we niet geslapen. Tweemaal blafte de hond. Eenmaal om iemand die weer weg was, toen ik beneden kwam. De andere keer, toen twee Moffen vroegen of hier een boerderij was. Ik heb ze weggestuurd.

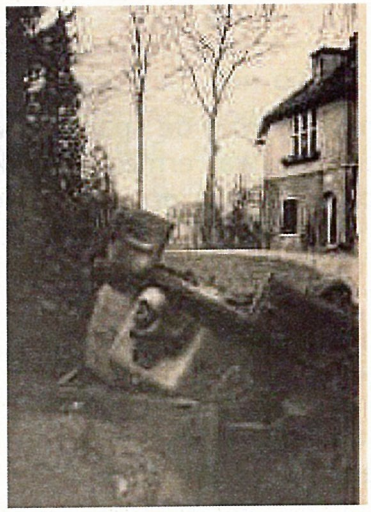

Opgeblazen Duitse tank (Renault) bij huize Kerkenkamp (Monuta)

Om goed zeven uur vanmorgen hoorden we ontzettende knallen vlakbij. Ik dacht stellig, dat de Mof geschut had opgesteld achter bij Koldenhof in het bos. De knallen daverden over Kortebroek, weerkaatsten tegen de bossen en galmden na over het land.

We zijn in de kelder gekropen met onze vluchtkoffers en ons ontbijt. Peter* dacht, dat de bomen aan de weg geveld werden. Dat was inderdaad zo. Een Duitser, een jonge knul, kwam wat drinken vragen. Hij was ontzettend zenuwachtig, maakte een zielige indruk. Peter* klutste een eitje voor hem, gaf hem zelfs een busje melk. Hij was op van de zenuwen, zoals hij zelf zei. Hij had 24 bomen laten springen, maar was toen weggelopen. Zijn kameraden zouden de andere twee bomen en de brug laten springen. Maar de zware knal van de brug bleef maar uit.

De eerste Canadese tank in Vaassen

Ook toen de Mof weg was (hij had mij een half pakje shag gegeven), hoorden wij niets meer. Hij had gezegd, dat zij de laatste Duitsers waren en dat vanavond de Tommy's er wel zouden zijn. Voorzichtig gingen we naar buiten; eerst roepen naar De Weerd. Gerrit durfde te kijken, toen ik ook, toen Peter*. Eindelijk stonden we allemaal bij de brug, die nog steeds intact was. De ontsteking had geweigerd, zoals te zien was. 'k Heb foto's van de ravage gemaakt.

Ook die bij Van Delden. Daar is een geweldig gat in de grond en ook weer verscheidende bomen 'gesprengt'. Toen De Weerd gelukgewenst, mijn fiets weer tevoorschijn gehaald en naar Anna en Driekus. Bart kwam toelopen met een Moffen sigaret. Een Tommy was door het dorp gekomen en weer terug, had onderweg een Mof doodgeschoten.

In Apeldoorn groot feest, zegt men, maar in Epe nog niet uitbundig; er schijnen nog Moffen te zitten daar.

's Middags weer naar het dorp, na vooraf een oranje strik op mijn jas en een oranje sjerp aan de deur gedaan te hebben. Het dorp zag er uit als bij koninginnefeest, allemaal vlaggen en oranje. Mensen in hun zondagse kleren feliciteren elkaar.
Engelse berichten staan aangeplakt. Weer thuis heb ik mannen bij elkaar getrommeld om de weg weer vrij te maken. 'k Heb daar zelf de hele middag aan geholpen.
's Avonds nog naar Zweers van Nieuw Niersen, die mij sigaretten beloofd had. Kreeg er twee pakjes plus een vooroorlogse sigaar; had hij van de Mof gejat. Toen met Frido nog een borrel gedronken op de goede afloop.

Peter* heeft ruzie met Joop de Weerd. Zij had 's morgens een Duitse overjas zien liggen, maar durfde hem niet oprapen, omdat er misschien nog Duitsers waren. Ze zei dat tegen Aart, die evenwel opmerkte, dat hij hem ook al gezien had. Enfin, ze lieten beiden de jas liggen. Maar even later had Joop hem al opgeraapt en meegenomen. Hij houdt de jas en Piet* is nijdig. De weg Amersfoort-Apeldoorn is in Engelse handen, vandaar dat de troep hier zo snel weg trok.

(Mevrouw Van `t Slot)*

Attentie!

1) Van ons vorige nummer is een klein aantal exemplaren verkeerd geniet. Heeft u zo'n exemplaar ontvangen? Bel of mail dan voor 1 september met Wim van 't Einde (gegevens zie binnenblad). U krijgt dan een nieuw exemplaar toegezonden, tegelijk met het septembernummer.

2) Ook werden wij geattendeerd op een fout in een onderschrift bij een foto in het artikel van Broken Wings.
Wij komen hierop nog terug!

Angstige momenten voor inwoners Gemeente Epe

Gerrit Kamphuis

De luchtoorlog
Dit jaar herdenken wij 60 jaar bevrijding van Nederland. Om de uiteindelijke bevrijding te bewerkstelligen moesten veel offers gebracht worden. De invasie van Europa, die uiteindelijk tot de bevrijding van het Duitse regime moest leiden, vond plaats op 6 juni 1944 (D-day).

Enkele belangrijke voorwaarden voor een succesvolle invasie waren de verwoesting van de Duitse oorlogsindustrie en de uitschakeling van de Duitse Luchtmacht (Luftwaffe).
De Royal Air Force voerde, vanaf de Slag om Engeland (september 1940), aanvallen uit op het Europese vasteland. Na de aanval op Pearl Harbour mengde ook Amerika zich in de strijd. Vanaf begin 1943 voerde de Amerikaanse luchtmacht aanvalsvluchten uit op Europa.
In tegenstelling tot de Engelsen vlogen de Amerikanen overdag, omdat ze dan beter zicht zouden hebben op de doelen. Grote formaties bommenwerpers, beschermd door jachtvliegtuigen, trokken over ons land. Veel oudere plaatsgenoten zullen zich de condensstrepen langs de heldere hemel nog wel herinneren. Ook het doordringende gedreun van de honderden zware vliegtuigmotoren zijn voor eeuwig in het geheugen van de generatie van toen gegrift.
En dat was niet het enige dat steeds weer diepe indruk maakte: de gedachte dat daar bondgenoten gingen, vrienden, de voorlopers van degenen die ons eens zouden bevrijden, maakte eveneens een diepe indruk.

De strategie

De jachtvliegtuigen van de Amerikaanse luchtmacht hadden, naast het beschermen van de bommenwerpers tegen de Duitsers, ook de taak de Duitse jachtvliegtuigen uit te lokken tot een gevecht. Door hun numerieke overwicht konden zij op deze manier de Duitse luchtverdediging verzwakken. In de eerste drie maanden van 1944 werden dan ook ruim 3300 Duitse jachtvliegtuigen vernietigd!

Duits jachtvliegtuig in Pollense Veen in Emst

Ook in de gemeente Epe zijn deze gevechtshandelingen niet onopgemerkt gebleven. In de media is in de afgelopen decennia al uitgebreid bericht over geallieerde bommenwerpers met hun bemanningen die in onze omgeving zijn neergestort. Daarentegen is over de jachtvliegtuigen die zijn neergestort, veel minder gepubliceerd. We weten wel dat begin 1944 in onze omgeving diverse Duitse en geallieerde toestellen zijn neergestort.

Op 30 januari 1944 stegen vanuit Engeland 787 bommenwerpers en 635 jachtvliegtuigen van de Amerikaanse luchtmacht op, voor een aanval op het industriegebied van Braunschweig. Hier stonden veel fabrieken die onderdelen voor de vliegtuigindustrie maakten. Op de heen- en terugweg werden de Amerikaanse formaties aangevallen door Duitse jachtvliegtuigen, waarna hevige luchtgevechten plaatsvonden. De Duitse luchtverdediging reageerde zo heftig, omdat vanwege de koers van de geallieerde vliegtuigen zij van mening was dat Berlijn werd aangevallen. In onze omgeving zijn minstens 10 Duitse jachtvliegtuigen van het type Messerschmidt Bf 109 neergeschoten.

In het Pollense Veen in Schaveren stortte ook een toestel van dit type neer; dit toestel zit zelfs nu nog voor een deel in het veen. Diverse pogingen om het vliegtuig te bergen mislukten en daardoor is de piloot ook nooit gevonden.

Twee Amerikaanse jagers neergestort in gemeente Epe

Op donderdag 10 februari 1944 was het weer raak. De Amerikaanse Achtste Luchtmacht had wederom Braunschweig als doel gekozen. In de vroege morgen stegen van verschillende vliegvelden in Engeland 169 bommenwerpers van het type B-17 'Vliegend fort' en 466 jagers op. De Duitse radar wist al rond 8.00 uur dat zich grote formaties vliegtuigen boven het zuidoosten van Engeland aan het verzamelen waren. De Duitsers ontdekten al snel dat de route van de vliegtuigen over Midden-Nederland liep. Tussen 10.30 uur en 11.00 uur stegen ruim 300 Duitse jachtvliegtuigen op van de vliegvelden Volkel en Venlo in Nederland en ook van diverse vliegvelden in Duitsland. Boven Twente kwam het tot een treffen met het Amerikaanse jagerescorte. In korte tijd verloren de Duitsers zes toestellen en ook de Amerikanen kwamen er niet zonder kleerscheuren van af. Het 82e squadron van de Amerikaanse 78e Fightergroup was die ochtend opgestegen van de basis Duxford in Engeland. Zij hadden de taak om de bommenwerpers tot Lingen, net over de Nederlands-Duitse grens, te beschermen.

Kolonel Richard A. Hewitt heeft bij terugkomst op het vliegveld de volgende verklaring afgelegd. Hij vertelt

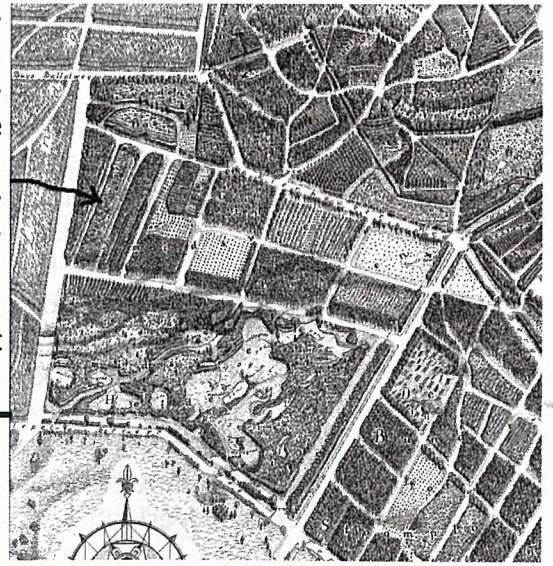

Fragment kaart Tongeren, waarop met pijl de plaats van het neergestorte vliegtuig is aangegeven.

Achter het Smidsveen aan de rand van landgoed Welna: de plek waar de P47-D Thunderbolt neerstortte. Niets herinnert meer aan de fatale crash van Vernon Jones.

dat bij de Duitse grens de Amerikaanse bommenwerpers worden aangevallen door Duitse jachtvliegtuigen, waarna het Amerikaanse jagerescorte meteen in actie komt. Hewitt ziet zijn kamergenoot, 2e Lt. Vernon Y. Jones, schieten op een Duitse Messerschmidt 109. Het Duitse toestel wordt door zijn kogels getroffen en explodeert bij het raken van de grond. Hewitt zoekt daarop via de boordradio contact met Jones en deze antwoordt dat alles O.K. is, wat misschien wel zijn laatste woorden zijn. Het is ongeveer 11.00 uur, wanneer Hewitt tegen Jones zegt dat hij koers naar huis zet en Hewitt verliest daarna Jones in de nevel uit het oog. Rond 11.45 uur stort 2e Lt. Vernon Y. Jones neer achter het Smidsveen aan de rand van landgoed Welna. De P47-D Thunderbolt explodeert bij het raken van de grond en Jones overleeft de crash niet.

Vernon Y. Jones

Vernon Y. Jones

Mevrouw Timmer-van Emst weet zich het een en ander nog goed te herinneren. Zij ging samen met een vriendin direct kijken, maar het gebied werd al snel door de Duitsers afgegrendeld. Toch weet zij zich de locatie nog exact te herinneren. Van de aluminium wrakstukken, die door de explosie wijd verspreid lagen, werden door de lokale bevolking ringen en asbakken gemaakt.

2e Luitenant V.Y. Jones

Lt. Vernon Jones werd geboren in Claiborne County in Mississippi. In zijn jeugd liep hij vele kilometers achter een muilezel op de boerderij van zijn vader, voordat hij in een cockpit klom. Hij was na zijn vliegopleiding in november 1943 bij het 82e Sq. van de 78e Fightergroup gekomen. Helaas sneuvelde hij al na slechts drie maanden aan het front. Hij werd 21 jaar en werd postuum onderscheiden met het 'Distinguished Flying Cross, Air Medal with 3 Oak Leaf Clusters'. Hij boekte anderhalve overwinning en één waarschijnlijke overwinning.

Hij werd op 12 februari 1944 begraven op de Algemene Begraafplaats in Epe. Direct na de bevrijding van Epe werd hij door de Amerikaanse oorlogsgravendienst opgegraven en overgebracht naar de Amerikaanse begraafplaats in Neupre in België, waar hij nog steeds begraven ligt.

Aan een ramp ontsnapt

Het 378e Squadron van de 362e Fightergroup was diezelfde ochtend van 10 februari 1944 opgestegen van zijn basis Wormingford in Engeland. Zij vlogen met dezelfde taak in slechte weersomstandigheden (natte sneeuw, regen en ijsvorming op de vleugels) over het IJsselmeer richting Duitsland. Een van de piloten die van de basis opsteeg was 2e Lt. William F. Hall. Hij werd om 10.55 uur voor het laatst ge-

zien boven Lingen in Duitsland. Op dat moment keerden zij juist om terug te vliegen naar hun basis, ware het niet dat ook zij een stel Duitse jagers troffen.

Op de christelijke school aan de Kosterstraat hadden de kinderen op dat moment, vijf voor half twaalf, speelkwartier en waren druk met spelletjes spelen op het schoolplein. Meester Van Beek hield een oogje in het zeil en alles leek zoals altijd, totdat hij plotseling door een van de leerlingen erop attent werd gemaakt dat er van grote hoogte een vliegtuig naar beneden kwam. Het was een zeer beangstigend schouwspel, want het was nog maar de vraag waar het vliegtuig neer zou komen. De meester stuurde direct de kinderen naar binnen en bleef zelf met twee jongens kijken hoe het vliegtuig omlaag kwam. Uiteindelijk is het toestel dichtbij de school, vlak achter het station en dichtbij de boerderij van de familie Rutgers in Vaassen, te pletter geslagen. Het was de P47-D Thunderbolt van 2e Lt. William F. Hall. De piloot kon helaas het toestel niet verlaten en overleefde de crash niet.

P47-D Thunderbolt van de 78e Fightergroup. Op 10-2-1944 stortten twee toestellen van dit type neer in Epe.

De Vaassense bevolking was aan een ramp ontsnapt, want net als de christelijke school stond ook de Gerardus Majellaschool op slechts een paar honderd meter afstand van de crashplaats.
Luitenant Hall werd op 12 februari door de Duitsers over-

Oberst Walter Oesau

gedragen aan de gemeentelijke instanties en begraven op de Algemene Begraafplaats in Vaassen. Ook zijn lichaam werd na de oorlog opgegraven en overgebracht naar de Verenigde Staten. Het wrak van het vliegtuig werd door de firma Coupier uit Utrecht geborgen en op 14 februari per trein via het station in Vaassen afgevoerd.

Duitse claims

Uit Duitse claimlijsten komt naar voren dat de relatief onervaren Amerikaanse piloten, die in Epe en Vaassen zijn gesneuveld, waarschijnlijk zijn neergeschoten door doorgewinterde Duitse piloten. Oberst Walter Oesau was zo'n ervaren Duitse piloot; hij had namelijk al gevochten in de Spaanse burgeroorlog. Uit de Duitse claimlijst blijkt dat hij op 10 februari 1944 in het gebied tussen Zwolle en Kampen een Amerikaanse P47-D Thunderbolt neerschoot op 4000 meter hoogte, nadat hij kort daarvoor een viermotorige B-17 'Vliegend Fort' had neergeschoten. Hij heeft in totaal 127 geallieerde toestellen neergeschoten voordat hij op 11 mei 1944 in zijn Messerschmidt Bf 109G-6 in een gevecht met Amerikaanse P38 Lightnings boven St. Vith in België werd neergeschoten en sneuvelde.
Een andere Duitse claim was van Oberst Ernst-Heinz Löhr, een piloot met 37 overwinningen op zijn naam. Ook hij claimde een P47-D Thunderbolt te hebben neergeschoten. Ten noorden van Deelen op een hoogte van 8500 meter zou hij zijn slag hebben geslagen. Precies twee weken later, op 24 februari, sneuvelde ook hij in een luchtgevecht met geallieerde vliegtuigen.

Balans

Als we de balans opmaken van de aanval op Braunschweig

op 10 februari 1944, kunnen we vaststellen dat onze bondgenoten grote offers hebben gebracht voor onze bevrijding. Offers waarvan we ons tegenwoordig nauwelijks nog een voorstelling kunnen maken. De Amerikanen hebben op deze missie wel 29 viermotorige bommenwerpers van het type B-17G en wel 10 jagers verloren, wat betekent dat na één missie 300 vliegers niet meer naar huis terugkeerden.
Ook aan Duitse zijde waren de verliezen bijzonder groot: op zijn minst zijn er 46 toestellen neergestort, 23 piloten gesneuveld, 6 piloten vermist en 17 gewond. Veelal waren dit onvervangbare ervaren piloten, wat uiteindelijk zorgde voor de overwinning van de geallieerden en onze bevrijding.

Bronnen
Kolonel R.A. Hewitt, USAAF, 8th Fightergroup; Sue B. Moore; Bommen op Europa, Bibliotheek van de Tweede Wereldoorlog Ondergang van de Luftwaffe, Bibliotheek van de Tweede Wereldoorlog; National Archives USA; Claim list Luftwaffe, Tony Wood; Mevr. Timmer-van Emst; De heer P. Terwel; Abgeschossen Gefallen Verschollen, W. Girbrig; Sporen aan de hemel, Ab A. Jansen; Studiegroep luchtoorlog, John Manrho; J.A. Hey; www.littlefriends.co.uk; www.usaaf.net; Noord-Veluws Dagblad, 14-8-2002

Monument aan de Stationsstraat te Vaassen (foto: Lia Obee)

Frits Prins vertelt....

.. aan Wim van 't Einde

Frits Prins woonde in 1940 ten zuiden van Vaassen aan de Waterstraat en werkte bij de Aluminium Industrie (in de volksmond bekend als 'de Industrie').

Mobilisatie en het begin van de oorlog

Na de mobilisatie werd Frits in oktober 1939 opgeroepen. Hij werd ingedeeld bij het pantserafweergeschut, een onderdeel dat, in tegenstelling tot veel andere onderdelen van het Nederlandse leger, modern en goed uitgerust was. Hij werd chauffeur.

Bij het begin van de oorlog was hun onderdeel ingedeeld in Laren. Met twee stukken geschut moesten ze naar de Eemlinie bij Amersfoort.
Ze moesten de stukken ingraven. Toen de situatie onhoudbaar werd, moesten ze zich 's maandagsmorgens in dikke mist terugtrekken op Muiden. Door de mist is het konvooi waar ze in reden, verdwaald. Uiteindelijk kwamen ze in Vreeland terecht bij

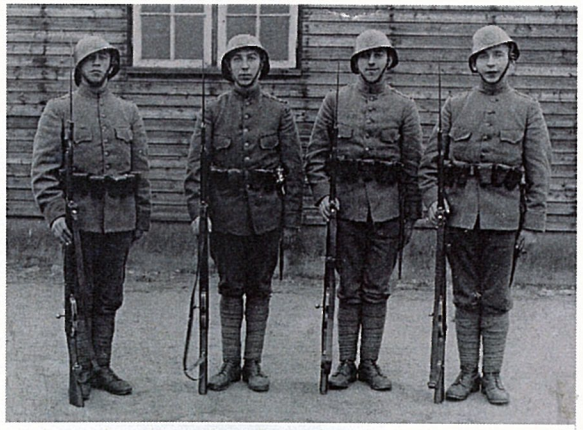

Mobilisatie in Laren. Rechts: Frits Prins, naast hem Johan Stegeman

een boer. Ze werden als militair door de boeren en de winkeliers goed verzorgd en kregen veel van hen.
Na de capitulatie moesten de militairen van de Duitsers de prikkeldraadversperringen opruimen. Daarna konden de militairen naar huis gaan om een einde te maken aan de onzekerheid waarin hun familie verkeerde.
De eerste oorlogsjaren waren relatief rustig. Hij merkte toen nog weinig van de aanwezigheid van de Duitsers.

Industrie
De fabriek, waar hij werkte, draaide in de eerste oorlogsjaren gewoon door. De arbeiders kregen een speciale *Ausweis* en hadden daarmee meer bewegingsvrijheid dan anderen. Toen de oud-militairen werden opgeroepen om weer krijgsgevangen te worden genomen en in Duitsland tewerkgesteld te worden, kwam er meer dreiging. Uit protest daartegen gingen bij steeds meer bedrijven de medewerkers in staking. Ook op de Industrie staakten de medewerkers. De bezetters zetten een aantal medewerkers tegen de muur en daar ging veel dreiging van uit. De meeste medewerkers waren doodsbang, enkelen vielen flauw. Een aantal medewerkers werd later afgevoerd en bij Arnhem gefusilleerd.

Razzia's
De Duitsers voerden regelmatig razzia's uit, waarbij de mannen werden opgehaald om in Duitsland tewerkgesteld te worden. In een aantal gevallen werd van tevoren voor een razzia gewaarschuwd. Wanneer een razzia werd uitgevoerd, doken veel mannen tijdelijk onder. Frits vluchtte dan naar een hooiberg, die wat verderop in de Windhoek stond, ver weg van andere gebouwen. Wanneer het gevaar was geweken, hing zijn moeder een wit laken buiten, zodat Frits wist dat hij weer naar huis kon komen.

Tewerkstelling in Niersen
Toen er aan het einde van de oorlog geen stroom meer was

en de Industrie dus niet meer kon draaien, werd een dertigtal medewerkers in Niersen tewerkgesteld. Ze moesten hun schop meenemen en moesten de sprengen schoonmaken en stukken grond omspitten om deze percelen handmatig te egaliseren. Ook daar bleven ze niet gespaard voor razzia's, maar ze ontkwamen daar vaak aan door tijdig het bos in te vluchten.

Bevrijding
Na de bevrijding moest Frits zich, als oud-militair, weer melden om een aantal plaatsen te bewaken en rondzwervende en vluchtende Duitsers aan te houden. Daarna meldde hij zich als chauffeur om te helpen bij de broodnodige voedseltransporten voor het Westen. Hij werd hiervoor goedgekeurd, maar heeft later geen oproep en ook geen afwijzing voor deze diensten ontvangen. Of zijn moeder de brief achter heeft gehouden om hem niet weer voor een tijd kwijt te zijn? Het zal niet meer bekend worden.

Bevrijding aan de Dwarsweg in Epe

Een grote naam weet men ver over duizend dagen..., maar kleine daden hebben deze tijd gedragen...

Lijda van den Bremen-Jonker

Nu rondom ons heen onze goede oude aarde in al zijn voegen kraakt en we - zoals Annie M.G. Schmidt eens schreef – 'niet meer kunnen vluchten', is het haast onmogelijk om de 'maar' vijf bezettingsjaren met de daarop volgende bevrijding, nu 60 jaar geleden, in goede woorden neer te zetten. Immers, worden we niet dagelijks geconfronteerd met beelden van vluchtelingenkampen, waar een niet te vertalen grauwheid heerst van een tekort aan alles?
We zien door het noodlot aangeraakte mensen, die misschien nooit een vorm van bevrijding zullen kennen en weten ons geen raad met dit leed en ons eigen onvermogen.
Er is niets veranderd. Het komt enkel in zijn volle omvang naar ons toe.
Daar waar *toen* verhalen gingen, worden we *vandaag* met onze neus bovenop de feiten gedrukt en zullen nooit kunnen zeggen: "Ik heb het niet geweten".
Maar ook toen was er, net als nu gelukkig ook, dat enkele kleine lichtje. Moeizaam ontstoken soms, brandende gehouden door alles heen en zonder woorden overgenomen door een ander. *'Hier is mien hand, ik holle oe vaste'....* Ik denk, dat de eenvoud van deze woorden ongeweten heeft meegewandeld, de hele oorlogsjaren van 1940-'45 door.

Ik, die deze oorlog niet bewust heb meegemaakt, kan enkel doorgeven wat mij verteld werd. Maar zolang we kunnen vertellen, luisteren en doorvertellen, wordt er niet vergeten.

Het zijn geen grote dingen en zeker geen heldendaden, maar gewoon een enkel opgeraapt stukje uit het dagelijks leven. Kleine versleten kralen..., zonder opsmuk..., maar misschien geven ze aan het snoer van de tijd een eigen glans mee.

Dit verhaal begint met een brief vanuit Apeldoorn, geschreven op 2 september 1939, waar niet alleen verteld wordt over het *'mooie prachtige nazomerweer'*, maar ook over de dreigende oorlogswolk, die boven Europa hangt, want:
"*Wat is verder de toestand veel ernstiger geworden, al dat schieten in Polen en wat zal dat verder over Europa brengen. Zoveel meer jonge mannen die nu hier al opgeroepen zijn. Vrijdagavond 25 Augustus kwam Willem* (hij was mijn vader) *van Leida en W.J. nog even vanuit Zuuk hier en vertelde dat hij bij de eerst volgende oproep in dienst moest, dus die is dinsdagmorgen vertrokken. En er zijn er zoveel meer van onze oude bekenden die zoo uit hun gezin en werk moesten. Het was hier Dinsdag op de Deventerweg een hele drukte, man aan man stonden de paarden hier voor de keuring onbewust wat hun en de wereld dreigt. Dat we nog zoo iets weer beleven moeten, kalm blijven is het beste wat we doen kunnen".*

Mobilisatie 1939. W.J. Jonker – staand, 3e van rechts

Dat was dan ook zo ongeveer het enige, wat een – al dan niet verstandig – mens doen kon. Iets anders was er im-

mers niet voorhanden. Neerlands dienstbare mannen zaten, ver van huis en haard verdreven, te wachten op iets, waar ze geen weet van hadden en het thuisfront moest zich maar zien te redden. Nederland was paraat en bleef dat ook. Verlof zat er trouwens nog steeds wel in. Maar de oorlogsdreiging bleef en met het voorjaar voor de deur, werd het werk rondom de boerderij er niet minder op.
In een briefje van 22 maart 1940 lees ik, hoe blij Opoe Jonker is dat ze de winter goed door gekomen zijn:
"Op Tongeren en in Zuuk is alles nog goed, Willem is met verlof geweest en we worden nu druk op de boerderij (dit is in het algemeen bedoeld). *Willem heeft een heel flinke vrouw, maar al dat werk op het land is voor haar haast niet te doen en je weet zelf wel dat het alles niet steeds zoo gemakkelijk gaat."*

Schrijfster dezes met haar moeder (1944)

En dat zou ook nog wel even zo blijven. Want ook al verzekerde minister-president Colijn het gehele Nederlandse volk, dat het rustig kon gaan slapen..., in de nacht van 10 mei brak de hel los. Mijn vader, die in Ysendoorn gedetacheerd was, heeft deze meegemaakt bij Rhenen op de Grebbeberg. De geschiedenis vertelt ons, hoe hevig hier gevochten werd en hoe snel het pleit beslecht. Op 17 mei kwam vanuit Everdingen het eerste bericht in Zuuk:
"Beste Rika en kinderen. Alles is goed hoor en ik hoop van bij jullie ook. Ik heb al zes keer geschreven, maar gister gehoord, dat jullie nog niets geen post ontvangen hadden. We zijn bijna allen bij elkaar gebleven en dat is veel waard. Schrijf me eens iets over jullie en mijn ouders en de boerderij. Dan is het genoeg hoor, meer wil ik niet weten."

En een enigszins gerustgestelde jonge vrouw antwoordt nog diezelfde avond:
"Ik heb vandaag 3 kaarten ontvangen, dus weet ik dat alles nog goed is. Het is hier ook alles nog goed hoor en met de boerderij ook wel. Ik hoop, dat je gauw weer bij ons komt. Het beste hoor jongen. Je Rika en kinderen."

Grootverlofbrief

Nu, dat duurde niet zolang meer, want op 25 mei ging het grootverlof in met handtekening van de reserve-kapitein, dat op 29 mei nog eens bekrachtigd werd met een degelijk stempel van de burgemeester van de gemeente Epe. Het niet zo gewone leven werd weer opgepakt. De broekriem moest echter al snel aangehaald worden. In een notitie van 16 november '40 lees ik:
"'t Is in het boerenbedrijf een gesukkel met het voer. De kippen zijn grotendeels weg, weinig voer voor de varkens en nu volgende week ook geen ondermelk meer. Met de boter is het ook gauw afgelopen, die gaat naar Roemenië en vanmorgen zei de slager dat ze geen varkens meer mochten slachten, de volgende week nog een stuk of wat koeien onder hun allen, doch dat zou ook wel gauw afgelopen zijn."

De zomer van 1941 was tevens de laatste, dat er nog gekampeerd werd achter de boerderij op Tongeren. En niet alleen daar (in de verhalenreeks 'Rondom het Ruwe Veen' komen we hierop terug). Het daaropvolgende jaar gold de lan-

delijke verordening, dat niemand zich 's nachts meer buiten mocht ophouden, op straffe van....
Het leven werd er niet vrolijker op. Maar dat wat in de jaren vóór de oorlog aan contact was opgebouwd, bleef met het schrijven van brieven overeind. En schrijnende verhalen kwamen binnen, van mensen die opgepakt waren en weggevoerd of tewerkgesteld in Duitsland.

Ook in Epe verdwenen vertrouwde gezichten uit het dagelijks beeld. O.a. dat van Mau Stern.
Zijn ouders, Mozes Stern en Regina Stern-Hirsch, hadden al rond 1900 een Joodse slagerij. Dit pand stond tegenover het oude gemeentehuis aan de Brinklaan. Bij de 'oude' Stern was uitsluitend rundvlees verkrijgbaar. Het echtpaar Stern had drie kinderen: twee dochters - Esther en Roosje- en een zoon Maurits Gotschalk Stern. Roosje trouwde met Simon Northeimer en heeft samen met haar man de slagerij ook nog even voortgezet. Mau trouwde met Jannetje Bijsterbosch en zette in 1926 aan de Hoofdstraat in Epe niet alleen een lunchroom op, maar ook een rund- en varkensslagerij. Vader Stern zou trouwens met dat laatste grote moeite gehad hebben. Immers, een 'spekslagerij' was niet koosjer.

Al tijdens de eerste jaren van de oorlog moest de zaak aan de Hoofdstraat gesloten worden. Mau en zijn vrouw besloten om te gaan scheiden, zodat Jannetje, gezien haar hervormde achtergrond, de zaak kon heropenen en voortzet-

ten. Mau verborg zich de verdere oorlog in een kelderruimte onder de zaak. En ik meen, met hem nog een tijdje, zijn zuster Roosje. Roosje en Simon, en met hen zo velen van het oude volk, zouden de oorlog niet overleven.
Mau oversprong deze wel. Hij en zijn Jannetje hertrouwden vrij snel na de bevrijding.
Enkele kleine persoonlijke bijzonderheden in dit 'verhaal'

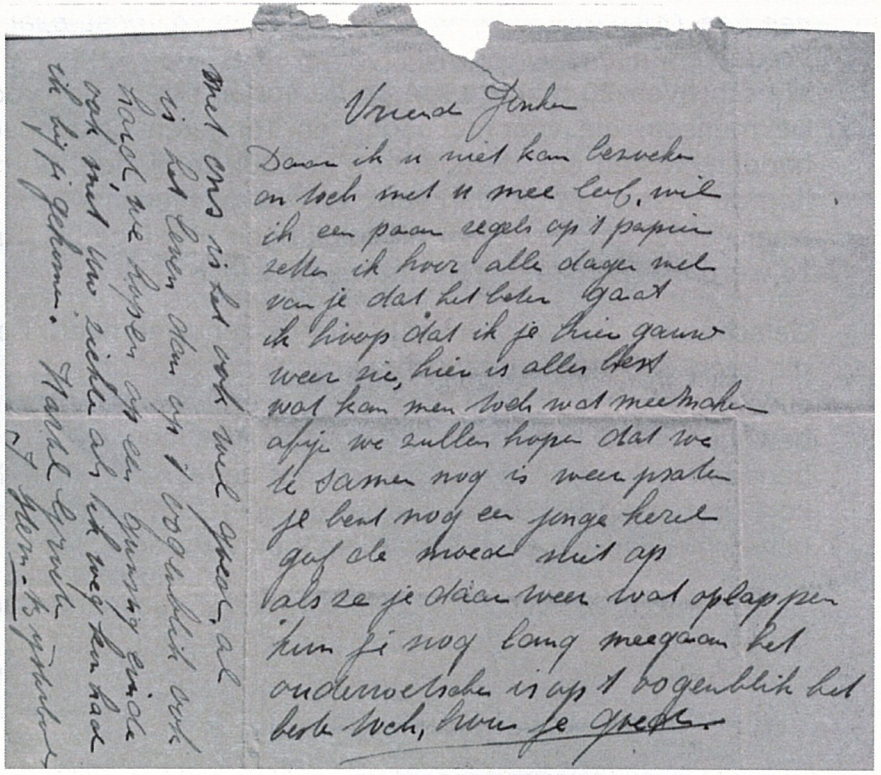

zijn: dat er op een avond in december 1943, enkele weken vóór het overlijden van Opa Jonker, op het Ruwe Veen een briefje onder de deur doorgeschoven werd, waarin Jannetje ondertekent met J. Stern-Bijsterbosch.
Mau kwam al op één van de eerste dagen na de bevrijding

in Zuuk bij Opoe Jonker. (Na het overlijden van haar man was Opoe bij ons in huis komen wonen). Ze hebben daar samen gezeten zonder veel woorden.

Tussen de papieren van mijn grootmoeder vond ik ook deze notitie: *"Alles groeit en bloeit en brengt vrucht voort op zijn tijd en een rijke oogst wordt binnengehaald. Kon de Vrede nu ook maar eens binnengehaald worden. Me dunkt, een ieder van Oost tot West, van Zuid tot Noord moet naar de Vrede verlangen."*
We schrijven 20 maart 1944 en de oorlog sleept zich voort. De mensen, die vóór de oorlog op Tongeren gekampeerd hadden, wisten ook de boerderij in Zuuk te vinden. En met hen de passanten die dan vaak een nacht bleven slapen en weer verder gingen. "Maar eigenlijk nooit met lege handen", zo werd me later meerdere malen verteld.

Gelachen werd er ook en vaak door de zenuwen heen. Zoals die keer, dat tijdens een luchtalarm het hele gezin met evacués en al onder in de kelder zat, waarna hemel en aarde bewogen werd om Opoe door middel van een plank naar beneden te laten glijden. Ze heeft het gedaan, maar nadien kort en bondig verklaard, dat ze de volgende keer gewoon boven bleef zitten, want "Doar kan'k ok wel dood goan".

Ontroerend is het verhaal van die amper 15 jaar jonge Duitse soldaat, die aan het einde van de oorlog, achter het kookhuis in Zuuk, zijn angst uitschreide met zijn gezicht in Opoes schort. Ze kon hem alleen maar proberen te troosten, want "wat was et nog anders dan een kiend".

En dan het verhaal, hoe mijn vader op een zaterdagavond 'in de beakstruken' bij de Zuukerbrug aan het werk was en het munitieschip, dat daar in het kanaal lag, de lucht invloog. Onderin de beek, met de fiets en onze hond Kazan bovenop hem, heeft hij het overleefd. In de wijde omtrek

was er geen raam meer in de sponning, maar mijn vader kwam met hond en fiets ongedeerd thuis. Het waren de laatste stuiptrekkingen van een grote wereldbrand, die zoals gewoonlijk alleen maar verliezers met zich meevoerde.

Ons oude Epe haalde zijn bevrijders in op 19 april 1945. Jarenlang hebben we op de morgen van de 5e mei gezeten bij een paar mensen, voor wie de herinnering aan de oorlogstijd juist op deze dag steeds zwaarder werd. Na hun overlijden was daar die enkele dichtregel van Bloem: *"Voorbij... oh, voorgoed voorbij."*

Ja, het is goed om te gedenken.

Koninginnedag 31 augustus 1945, waarschijnlijk Dwarsweg te Epe

Het dagboek van mevrouw E. van Lohuizen-Wielink

De laatste dagen....

Evert de Jonge / Hannie Tijman-Logtenberg

Inleiding

In het vorige nummer werden gegevens uit een tweetal dagboeken opgenomen, onder andere dat van Mevrouw Van Lohuizen. Het betrof een overdruk uit *Ampt Epe* nummer 20. Het originele dagboek wordt bewaard door het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD), in de collectie 'Dagboeken en egodocumenten' (nr. 230). Het is na de oorlog door de familie afgestaan.

In februari 2005 werden wij door een medelid geattendeerd op dit document en onlangs ontvingen wij van het NIOD een aantal fotokopieën uit het dagboek. Het betreft de laatste oorlogsdagen in Epe. Hierna volgt de originele tekst die getranscribeerd wordt weergegeven, dus in de toenmalige spelling. Slechts de namen van enkele 'foute' personen zijn om privacyredenen geanonimiseerd.

Mevrouw Van Lohuizen, haar man, zoon en schoondochter waren vanaf het begin van de oorlog betrokken bij de hulp aan joodse onderduikers. Deze werden ondergebracht in gehuurde huizen. In totaal werden circa honderd onderduikers geholpen; ongeveer de helft van hen wist de oorlog te overleven. Zowel mevrouw als de heer en zoon Van Lohuizen werden in de oorlogsdagen gevangengezet in respectievelijk de Apeldoornse gevangenis, kamp Vught en Scheveningen. Zij overleefden de oorlog allen. Voor hun werk kreeg de groep -Mevrouw Van Lohuizen overleed echter al in 1947- in 1982 de Yad Vashem medaille. *(Gegevens: brief NIOD d.d. 22-3-2005)*

Dagboek 17 April 1945

De glas in lood ramen aan die kant van de kerk hebben heel erg geleden, vooral die van Brouwer, de Kolk en vader van Lohuizen. De kerk lag van binnen bezaaid met glasscherven. 't Is jammer, 't zal weer duren voor alles in orde is, maar 't zijn geen menschenlevens. De boomen bij Vredenberg en op de Heerderweg zijn ook gevallen. Op de Heerderweg zijn 't er niet zooveel als we dachten. 't Is alles vernielzucht en vandalisme, de Tommy's komen niet van die kant en zouden ze komen, dan was het zoo uit de weg geruimd. Verschillende huizen om en bij 't dorp hebben glas- en dakschade. De stukken steen en beton lagen nog tot voorbij de Huishoudschool.

"De Grote Kerk te Epe"; deze uitgave van De Stichting tot behoud van het Meere-orgel in Epe is mogelijk gemaakt door de Stichting Kerk en Toren, in samenwerking met Ampt Epe door J.C. Kreffer en Th. te Riele-ter Laak

Op Herta de bedden buiten gedaan, maar 's middags dacht ieder dat er Tommy's zouden komen. Ik ze gauw binnen gedaan en de vlag klaargelegd. Thuis op 't dorp zaten Tonny (Daamen) en Jan, een officieel aangestelde van het Engelse leger, die pas neergelaten is. Ondertusschen kwamen ze van 't dorp draven. Burgemeester Diepenhorst was aangekomen en op zijn bevel was de vlag uitgestoken, waarop alles met oranje kwam aanloopen. En dat was finaal mis, we waren nog niet vrij; geen Tommy was er geweest. Daarop werd juist door de lui hier gewacht.

Ondertusschen begon 't hier af en aan te loopen. Ruitenbeek, Aalt van Vemde, twee andere mannen die wapens kwamen

brengen en anderen. Zoo lekte 't uit en er konden door dat vlaggen ongelukken komen. De commandant wilde de Burgemeester laten ontbieden. Cees heeft hem gehaald, hij werd toen ter verantwoording geroepen. Direct de vlaggen in en een proclamatie dat oranje nog verboden was. Zelf had hij de veiligheidsklep van de menschen geïncasseerd. Ze zongen 't Wilhelmus en juichten voor hem. Dat was bedoeld voor de vrijheid die we nog niet hadden. De Tommy heeft toen zijn oude plunje weer aangetrokken en samen zijn we weggegaan. Siny was heelemaal over haar toeren van woede en angst over die wapenen. Wij willen daar als Kerk & Vrede-menschen niet aan meedoen. De oranjebanden werden later uitgedeeld en tegen half 7 heeft de Ondergrondsche de macht in handen genomen. Ze begonnen de nog aanwezige Duitschers te arresteeren; de jongens draafden er achter aan. Toch moesten we om 8 uur weer binnen zijn. Er werd telefonisch gevraagd aan Apeldoorn om naar hier een groep Tommy's te sturen, er kon nog eens een Duitsche troep naar hier komen. Zoover ik weet, was die er om 10 uur nog niet. Voordat alles in orde was, mocht de vlag aan het Gemeentehuis niet uitgehangen worden. 't Geheel was sneu voor de menschen, maar safety first. Dat moet nu eenmaal wel.

Miek en Riet hebben ook hun oranjeband om en doen hun dienst. Heelemaal stroken met haar Kerk & Vrede-opvatting lijkt het me niet, maar ze doet aan 't verkeerde deel natuurlijk niet mee. Miek kwam zooeven (10 uur) brood en kaarsen halen. We spraken nog over de houding van Diepenhorst die ook tegenover Cassa zoo vernederend is geweest. Hij arresteerde hem, waar hij geen recht toe had, wat hem ook werd gezegd. Afwachten wat de lui die nu de macht hebben over D. beslissen. Er zijn wagens naar Apeldoorn om versterking van Engelschen te vragen, dat is wel zoo safe.

In Apeldoorn en Vaassen wordt al feest gevierd; ik moet zooveel denken aan al die menschen die nog weg zijn en aan degeen die gevallen zijn. In de eierhal zitten de krijgsgevangenen. Morgen worden de N.S.B.'ers gearresteerd en wie er nog

volgen. We hooren in de verte naar 't Westen schieten; hoelang zal 't nog duren voor Nederland vrij is? We gaan nu in ieder geval rustig slapen, dat hebben we in nachten niet gedaan. Wat zal de dag van morgen ons brengen?

Dagboek 18 April 1945

De nacht was zoo ongekend rustig, we hoorden de wacht langsloopen, ze spraken zoo gewoon Hollandsch, je wist niet wat je hoorde. Geen enkele Duitscher meer op straat te zien. Geen Grüne. Geen SD'er. 't Is haast niet te gelooven dat die angst voor razzia's, melden enz. voorbij is. Ger zal zoo dankbaar zijn dat hij niet meer naar zijn schuilplaats hoeft.
Vrij zijn we nog niet, zoodat we vlaggen kunnen. De menschen drommen nog steeds naar 't dorp in de hoop wat te zien. Af en toe komt er een Tommy per motor of auto naar hier. Vannacht zijn de krijgsgevangenen naar Apeldoorn gebracht.
Miek kon haar hart weer ophalen aan het autorijden. Ze glunderde. Ik heb me als contact van de L.O. gemeld bij de P.C. en wacht nu verder maar af. Vanmorgen even met Marja naar het Marktplein gedraafd om een Tommy te zien. Ze vond het zoo eenig, die drukte.
De heele morgen was het telkens een gejoel van de menschen, dan werden er N.S.B.'ers opgebracht. 't Is natuurlijk niet Christelijk en wij persoonlijk hebben deze uitlaat niet noodig, maar je kunt je voorstellen dat ze hun woede even willen koelen, al is 't dan maar in gejoel en gejuich. De conciërge van de Ambachtschool had zijn leerlingen achter zich. Ik zag die man alle Zondagen in de kerk. 't Schijnt een Gestapo-man te zijn. A.K. en V.D. met

De foto toont de op 17 april door de Duitsers vernielde huizen. Deze foto met geallieerde pantservoertuigen dateert van 19 april 1945.

nog een paar lui moesten de groote kuil bij Jonker doorkruipen, wat natuurlijk gehoon gaf. Riek en Kees zullen allicht wel met vree gelaten worden.
Er zit zoo'n spanning in de lucht, omdat er nog niet gefeest kan worden. Er liepen berichten dat Amersfoort en Berlijn vrij waren, maar de Eng. radio heeft het nog niet bevestigd: die spreekt van Barneveld vrij en tusschen Harderwijk en Nijkerk het IJselmeer bereikt. In de drukte van de gebeurtenissen hier hoor je zoo weinig nieuws. Cees heeft zijn ruimte aangeboden aan de Ondergrondsche; ze moeten veel munitie en oorlogsbuit opruimen. Zoo kwam er van boer Van Tongeren veel rogge, vleesch, vet, enz. enz. zoo ook een auto. De munitie komt van de Duitschers, die hier en daar gearresteerd zijn. Van Tongeren en Van Reekum hadden handgranaten in de zak gehad. Ze moeten noodig wat zeggen van menschen die voorraad hebben.
Vanavond is de ploeg met een Tommy en veel jongens naar Nieuw Soerel geweest, daar zaten nog Duitschers. De Tommy was er één van de stoottroepen en wist de manier van handelen. Ze hebben zoo 3 van de 6 gekregen, waaronder de commandant van het springen van de weg. Er lagen nog 200 brooden, 50 blik conserven, veel drank, 2 machinegeweeren, enz. Die wilden zich allicht ingraven. Met zoo'n gevoel van blijdschap en gejuich reden ze hier langs. Dat zware karwei was weer voorbij. Mijn gewezen Juffr. R. en R. van de B. zijn ook gehaald. Ze hadden 2 Grüne verstopt die niet wilden zeggen waar de wapens zaten. 't Is daar met geweld gegaan; schieten enz. 't Is hard, zooals 't moet gaan, maar per slot moeten ze gearresteerd worden. Vanmiddag is er een kapitein van de Engelse staf uit Apeldoorn hier geweest en heeft op 't bordes van het Gemeentehuis een toespraak gehouden. Zooveel mogelijk weg gaan, geen oranje, enz. Er is geen bezetting nog disponibel, maar zoo gauw 't kan, komen ze hier. Momenteel is er tusschen ons en de Duitschers niets. Zouden de Duitschers dus terugkomen, dan zou dat noodlottige gevolgen kunnen hebben. 't Bewijs is er al nu ze die militairen in Tongeren enz. hebben ingerekend.

De N.S.B.'ers zijn naar de Pelzerkamp gebracht, in totaal al 78. Miek en Riet zijn wel danig in actie. De lui van de Ondergrondsche hebben dag en nacht doorgewerkt en zijn dood, doodmoe. Ze zullen onder de helpers nog wel een zuivering moeten houden.
Siny en ik zijn vanmiddag maar op Herta gaan schoonmaken. De kelder gedaan. Dick heeft de weck weer onder de vloer weggehaald en dat staat er tenminste allemaal weer in. Uit onze kast is wel veel weg: zalm, sardines, visch, vleesch, lucifers, zeep, m'n witte schoenen, de bruine suiker en er zal nog wel meer zijn; maar op oorlogsschade schrijven. De Ondergrondsche doet hier toch goed werk. Riet is er echt gastvrouw en zorgt dat ze eten krijgen. In Apeldoorn zijn al groote resten. Ze hebben daar 4 dagen in de kelder gezeten. Prins Bernhard is er al geweest. In verschillende winkels hadden de Duitschers kaas, boter en margarine weggenomen. Cees had het verstopt. De huizen van de N.S.B. worden met rust gelaten.

Dagboek 19 April 1945

Vanmorgen was er nog niets te doen in 't dorp. Kon niet slapen. Ben vroeg opgestaan en naar Herta gegaan. Achter ' t schot van (week?) was het een wanhopige bende. Ze hebben 1½ doos melk met suiker, mijn schoonschaatsen, de Duitsche en Eng. dictionaires, enz. gegapt. Telkens merk je wat; dan maak je je weer woedend. 'k Hoorde veel geraas en even erna kwam Dick zeggen dat de Tommy's met tanks reden. Bleef maar doorwerken. 't Moet toch klaar. Ruim daarna kwamen G.S. (en v.d.Roest) vragen of ik de leiding van de voedselvoorziening, ligging, enz. op me wou nemen van de Pelzerkamp waar de N.S.B.'ers opgesloten zijn. 't Verzoek kwam van v.d. Roest. 'k Had het graag geweigerd; er is zooveel te doen, maar G. zei: 'Dat moet U aannemen, Moeke, U kent het gevangenisleven en zult toch

Christelijk blijven.'
't Werk in de steek gelaten en naar v.d. Roest. Kon alles zelf regelen. Ben erheen gegaan, heb in ieder der 4 vertrekken een speech gehouden. Ze leeren opstaan als er iemand binnenkomt, enz. Gelegenheid gegeven om een briefje naar huis te schrijven voor enkele dingen. Kon Vrijdag of Zaterdag bezorgd worden. Verdere iedere woensdag 2-4. 't Was wel een vreemde emotie tegenover al die N.S.B.'ers te staan die me jaren lang niet konden zien. Wat zal er achter die hoofden gedacht worden.

Er moet veel gebeuren, 't is vuil, verwaarloosd door de Duitschers, te weinig stroo, enz.enz. maar ik zal m'n best doen. Brood opgescharreld en andere dingen. 's Middags weer met Ger erheen. Vrouwen aan 't snijden gezet. Ik was voor die tijd even naar 't dorp geweest, naar 't Hoofdbureau, v.d. Roest, hooren hoe laat de vlag uitging. Toen er 's morgens geregeld tanks reden door de W. Tellstraat, begonnen ze daar te vlaggen. Om 4 uur zou 't wel gebeuren. We waren keurig op tijd terug. Ik kon nog net bij 't bordes komen, werd er door Riet opgetrokken, daar was mijn plaats. De vlag werd geheeschen en 't Wilhelmus gezongen. V.d. Roest hield een speech. 's Avonds zou hij 't weer doen, de muziek zou komen en daarna met 2 auto's erachter een rijtoer maken door het dorp. Miek en Riet mochten chauffeeren. We hoorden de nieuwsberichten. 35 KM van Amsterdam, de Wieringermeerdijk doorgestoken, zoodat de polder onderstroomt. Waar blijft de prachtige rogge dit jaar.

Burgemeester Diepenhorst heeft het bewind toch weer overgenomen. De vertegenwoordiger van de regering had het Dinsdag anders gewild en Toni heeft het ook wel goed gezegd,

maar 't schijnt dat hij automatisch weer op zijn post komt. We hoopten dat v.d. Roest 't bewind in sterke banen zou leiden. Ik moest 's avonds mee naar boven en toen de deuren van 't bordes opengingen en v.d.R. erop ging, moesten Toni, Materman en ik er ook op. Een machtig gezicht dat volle Marktplein. Ik kon Dick, Siny en Marja zien. Marja zag me ook en wuifde zoo eenig. Na de speech van Diepenhorst werd het Wilhelmus gezongen. Waar ik nooit, maar dan ook nooit aan gedacht had, was dat ze mij bij de hoofdpersonen beschouwden. 't Viel me zoo vreemd op 't lijf. Ik heb veel gedaan, maar had altijd 't gevoel dat ik meer had moeten doen. En dat het in ondergrondsche kringen zoo bekend was en gewaardeerd werd, had ik nooit gedacht. Bij al dat groote werk was ik maar zoo'n klein schakeltje. Maar mijn plaats was in de tweede auto. 't Was slecht geregeld, de muziek was al weg, toen we instapten.

Ger was aan het sjouwen geweest om een rijtuig of auto te krijgen wat op 't laatst pas gelukte. En toen moest de auto nog geduwd worden, een zwaar werk. We gingen door verschillende straten en tot slot gingen ze richting Van Walsemlaan; 'k hield mijn hart vast dat ze naar de Pelzerkamp zouden gaan. Helaas gebeurde het. Alle mannen stonden aangetreden in de militaire houding, toen het Wilhelmus werd gespeeld. Ik heb m'n jas voor het raampje gehouden, zoo ellendig vond ik die vertooning. Waar is dat nu voor noodig. We willen hooger staan dan zij. Waarom dan zulke dingen.

Toen we terug kwamen op het Marktplein, stond Dick er en

vertelde dat thuis een Holl(andse) Tommy op mij wachtte.
't Was een Jood die in '42 naar België was uitgeweken met zijn vrouw. Hun kind van 4 jaar hadden ze achtergelaten en dat werd nu gezocht. Wij hoorden van hem heel veel over het Zuiden. Venlo, Arnhem, veel plaatsen in Zeeland totaal verwoest. Er is veel ellende geweest en we zijn er nog niet. 't Wordt in 't Westen nu een wedloop met het water; alles is daar blank water. Eisenhower staat nu voor de Grebbelinie. Hoelang zal 't nog duren? Kampen vrij.
Van ..... vertelde ons dat er 15 treinen van de hulpactie Zuid helpt Noord klaar staan om naar de groote steden te trekken. Prachtig ingericht, met onderhuidsche inspuitingen voor die personen die 't voedsel niet meer kunnen eten. Je houdt je hart vast als je aan alles en allen daar denkt. Wie zullen er nog leven? 't Zedelijk peil is in 't Zuiden niet erg hoog geweest, alleen in Breda worden al 1500 Tommy-kinderen verwacht. Je begrijpt de mentaliteit van de menschen niet, ze loopen zoo met de vreemden weg.

תעודת כבוד
Certificate of Honour

Naschrift
Veel situaties zijn herkenbaar, andere weer niet. Misschien dat ouderen onder ons nog aanvullingen hebben. U kunt dan altijd contact met ons opnemen.

Dit is de Yad Vashem-oorkonde, zoals die is uitgereikt aan vier leden van de familie Van Lohuizen, t.w. mevrouw E. van Lohuizen-Wielink en haar man Derk Jan van Lohuizen, alsmede haar zoon en schoondochter Gerrit en Klazina van Lohuizen(-Becker).
Meer informatie vindt u op blz. 60.

Aandenken aan mevrouw E.J. van Lohuizen-Wielink
Bij haar overlijden op 12 maart 1947

Twee ogen moegestreden
en sloten zich voor 's werelds licht.
Twee verre eeuwigheden
onttrekken zich aan ons gezicht.

Het een is aards gestreden
in stof van 's werelds boos gericht;
het andre sluit zich heden
achter deze grote ziele dicht.

Of gij uw geld en beden;
uw leven gaf met vol gewicht
en al uw bezigheden
op 's mensen droefheid hebt gericht;

in d' oorlog hebt geleden
met tranen op uw lief gezicht;
gevaren nooit gemeden
ter vervulling van gekozen plicht

en al die met u streden
als moeder groot hebt voorgelicht;
naar verre eeuwigheden
hun doel en blikken hebt gericht;

toch zijt ge vaak vermeden
en werd een kruis u opgericht
door hen die nimmer streden
of voelden dure broederplicht.

Maar die u onrecht deden;
ach, gij vergeeft het hun zo licht;
zij knijpen nu met reden
hun lege dorre handen dicht.

Ga heen van hier in vrede,
stijg' op uw ziel van pijn verlicht;
gij hebt genoeg geleden,
genoeg aan 's mensen wee verricht.

Twee ogen moegestreden
en sloten zich voor 's werelds licht.
Twee verre eeuwigheden
onttrekken zich aan ons gezicht.

Het een is aards gestreden
in stof van 's werelds boos gericht;
het andere sluit zich heden
achter deze grote ziel dicht.

Aalt van Vemde

Yad Vashem

De organisatie Yad Vashem is opgericht met een drieledig doel:
1) Het eren van de nagedachtenis van de tijdens de holocaust (Sjoa) omgekomen Europese joden
2) Het bestuderen, documenteren en archiveren van de holocaust
3) Het eren van diegenen die met humanitaire motieven als uitgangspunt hun leven in de waagschaal hebben gesteld om geheel belangeloos joodse landgenoten te redden.

Het Joodse volk verleent deze mensen de hoogste onderscheiding die de staat Israël kent. Zij krijgen de eretitel "Rechtvaardige onder de volkeren" en hun naam wordt vermeld in 'De Muur der Rechtvaardigen' in de tuin van Yad Vashem in Jeruzalem. Tot op heden is deze onderscheiding verleend aan ongeveer 11.000 mensen, onder wie 4200 Nederlanders (waarbij de Nederlanders als volk een tweede plaats innemen na de Polen met 5874 uitgereikte medailles).

De medaille is ontworpen door de uit Jeruzalem afkomstige kunstenaar Nathan Karp en beeldt symbolisch de volgende woorden uit de Talmoed uit: "Diegene die een mensenleven redt, heeft de gehele mensheid gered".
Op de medaille ziet u de beide handen die een levenslijn van prikkeldraad vasthouden; zij schijnen uit het niets te zijn voortkomen. De lijn die de aardbol omspant en waar de aarde haar kracht aan ontleent, symboliseert het gegeven dat de daden van de Rechtvaardigen zowel het voortbestaan van de wereld als ons geloof in de mensheid waarborgen.

Inhoudsopgave

Een terug- en een vooruitblik – *Evert de Jonge* 1

Mededelingen en agenda 2

Koolrapen 4

Mannes van Essen vertelt.... – *Lijda van den Bremen-Jonker* 5

Kunstbescherming in de Rijksarchiefbewaarplaats 'De Cannenburch' – *R.E. Taselaar* 9

Gedicht t.g.v. de bevrijding (Stationsstraat) – *'meester' Geerts* 15

Brief van 'meester' Brassien 20

Daisy de Vries-Juncker vertelt.... – *Dianne Andeweg-Hamer* 21

60 jaar geleden – *Uit het dagboek van Jan van 't Slot* 27

Angstige momenten voor inwoners Gemeente Epe – *Gerrit Kamphuis* 31

Frits Prins vertelt.... – *Wim van 't Einde* 39

Een grote naam weet men ver over duizend dagen, maar kleine daden hebben deze tijd gedragen... – *Lijda van den Bremen-Jonker* 42

Het dagboek van mevrouw E. van Lohuizen-Wielink – *Evert de Jonge / Hannie Tijman-Logtenberg* 50

Aandenken aan mevrouw E.J. van Lohuizen-Wielink – *Gedicht van Aalt van Vemde bij haar overlijden* 59

Yad Vashem 60